

Takaró Mihály - a szerkesztő előszava

A kedves Olvasó Wass Albert hiteles memoárját tartja a kezében.

Egy esztendővel ezelőtt, az író öt fia elérkezettnek látta az időt, hogy megjelenhessen végre a régen várt, utolsónak megírt kötet – a *Voltam*.

Megtisztelő felkérésüknek megfelelően, elkezdhettem a floridai Wass-archívum rendelkezésemre bocsátott K77-es dossziéjának, melyre az író saját maga írta rá a címet, nemes tartalmát sajtó alá rendezni, kötetté szerkeszteni.

Néhány szó arról, hogyan lett kötetté a kéziratgyűjtemény.

Wass Albert gondosan egybegyűjtötte e dossziéba mindazon írásait, amelyeket memoárkötetébe szánt. A rendezés és szerkesztés elsősorban azon tartalomjegyzék-tervezetek alapján készült, melyeket Wass Albert hagyott hátra, ezek vezérfonalul szolgáltak a munkában.

Különleges könyvet tart tehát kezében az olvasó. Wass Albert ír, emlékezik ebben a kötetben magáról, életéről, szeretteiről. A huszadik századi magyar irodalom emblematikus alakja már a negyvenes években foglalkozott azzal, hogy összefoglalja addigi életét, annak tanulságait. A krisztusi korba érő író vallomása, értékelése A *titokzatos őzbak*, melynek néhány lapnyi anyagát több, mint öt évtizeddel később a végső számvetésnek szánt memoárkötetébe a *Voltamba* is beleszerkesztette.

Az ötvenes évek végén újra foglalkozni kezd egy nagy ívű memoár megírásának gondolatával, mely szándékot a felgyorsult történelmi események elsöpörnek. A nyolcvanas évek végén aztán nekilát, hogy panorámás képet fessen egy memoárkötet keretében a huszadik századról, egy letűnt arisztokratikus, ám kétségtelenül maradandó értékeket hagyó világról, Erdélyről, a gyermekkoráról, a hontalanság éveiről, majd legterjedelmesebben a majd öt évtizedig tartó amerikai emigráció eseményeiről.

Wass, miközben megírja e könyvben saját élettörténetét, egész világokat tár olvasója elé. A kézirat legnagyobb része 1988 és 1997 között keletkezett. Néhány darab azonban korábbi írása, melyeknek vagy az elejére, vagy a végére ír kiegészítést, mintegy magyarázatként, hogy miért tartja fontosnak a *Voltamban* való megjelenésüket. A tartalomjegyzék-tervezetek kivétel nélkül kronologikus sorrendben tárják az olvasó elé Wass életét.

A memoárkötet arányai egyes esetekben igen meglepőek. Feltűnő, hogy milyen kevés a németországi évekről (1945--1951) szóló visszaemlékezés, és az is, hogy ezek között alig található „új”, tehát a kilencvenes években írt darab. Külön említést érdemel a második világháború történéseit idéző fejezet. Két írás is angol nyelven volt csak fellelhető a kéziratban, mégis itt a helyük ebben a kötetben, az író nyilvánvaló akaratának megfelelően. A fordítás munkáját Bodóczky Miklós végezte el 2005-ben.

Miután nem folyamatosan, egy lendülettel írta emlékiratait, óhatatlanul előfordul bennük néhány ismétlés. Láthatólag vannak kedvenc történetei melyeket több változatban és eltérő kidolgozottsággal is papírra vetett. Ezek közül csak a legrészletesebbeket, legszebbeket hagyta meg a szerkesztő.

Írói munkásságáról, regényeiről azok keletkezési körülményeiről szinte semmit nem ír – ennek is komoly és fontos oka van. Wass e memoárban elsősorban nem az író, sokkal inkább az embert, annak belső vívódásait tárja elénk, szándékos és tudatos alkotói koncepciójában.

A *titokzatos őzbakból* emeli át *Édesanyjáról* és az *Újmamáról* szóló részt. Itt is érthető és indokolható írói eljárása: egyszerűen nem maradt több emléke annál, mint amit ott leírt.

E kötet pontosan érzékelteti arányaiban is Wass különleges viszonyát az állatokhoz, a természethez. Kidolgozottak és megragadóak a vadászkutyáiról írt visszaemlékezései. Az úgynevezett kutyatörténetek -- a memoár elején az erdélyi korszaktól egészen az utolsó évekig -- jelentős szerepet játszanak Wass életében.

A kötet stílusát és hangnemét szintén tudatosan komponált kettősség jellemzi. Az egészen lírára hangolt gyermekkori emlékképeket, természetleírásokat tudatosan követik az amerikai korszak szinte *short-story*-vá lecsupaszított írásai, hogy az utolsó fejezetben visszatérjen a lírai Wass-hang. Az amerikai élet bemutatása, az író ottani küzdelmei, éles ellentétben állnak élete európai korszakának történéseivel, és ezért szerencsés a tartalom és forma összekomponálása e különbségtétel révén. Az utolsó írások megrendítő erejű sorai valóban létösszegzések, méltó befejezései életművének.

A szerkesztés Wass Albert kéziratát hűen közli, de a benne előforduló nyilvánvaló gépírási hibákat, elírásokat korigálta. Egyes szavak írásmódját egységesítve közli, ahol ez nem megy az értelmezés rovására, például a *mindég* vagy a számtalan *s*, illetve az általa oly használt és kedvelt *régies múltidő* használata esetében, hiszen ezek is szervesen hozzátartoznak írásainak stílusához. A kéziratban szereplő idegen kifejezések szintén a szövegben maradtak, zárójelben közölve az olvasóval a magyar megfelelőjüket. Magyarázó jegyzetek, szerkesztői megjegyzések csak a legritkább, elkerülhetetlen esetben kerültek a szövegbe.

Miután Wass Albert nem készített (készíthetett) részletes tartalomjegyzéket, annak végső formába öntése is szerkesztői feladat lett. A függelék fotóit a család bocsátotta a szerkesztő rendelkezésére, az ő kifejezett kérésükre kerültek a kötetbe. E képek kitűnően egészítik ki, jelenítik meg a kötetben bemutatott világot.

Úgy olvassuk a *Voltamot*, hogy abban a leghitelesebb tanú szólal meg nemzetünk, hazánk olyan korszakairól, melyről még ma sem tudunk eleget.

Végül köszönetet mondok Wass Endrének, Gézának és Hubának értékes tanácsaikért. Jelentős segítségemre volt a szerkesztésben az Amerikában élő Lukácsi Éva, aki a helyszínen ellenőrzött több száz adatot, információt. Külön köszönetemet fejezem ki Somlai Zsuzsának, aki a legnagyobb segítségemre volt e Wass Albert életműve szempontjából is nagy jelentőségű kötet sajtó alá rendezésében, szerkesztésében.

Budapest, 2005 október havában

Takaró Mihály

Tartalomjegyzék

I. Kicsigróf Erdélyben

1. Szentgothárd
2. Nagyanyám tündéerkertje
3. Az első fájdalom
4. Hadd szóljak most Nagyapámról
5. Apámmal, anyátlanul
6. Újmama
7. Sanyi
8. Vadászélmények Nagyapámmal

II. Ismerkedés Romániával

1. Így érkezett el Románia Kolozsvárra
2. Csak a hitünket ne veszítsük el!
3. Emlékezés egy régi karácsonyra
4. „Eridj, ha tudsz!”
5. Gulyás, Menyecske, Treff, Cica

III. Vadászatok, szomszédok, az Erdélyi Szépmíves Czéh - Arcok a múlt homályából

1. Trudi
2. Szomszédok
3. Erdélyi Szépmíves Czéh
4. Goga és én

IV. Honvédő katona veszett háborúban

1. ... (cím nélkül)
2. Emberek a szörnyek ellen
3. Egy elfeledett ellenállási mozgalom
4. Egy váratlan találkozás, kísért a múlt

V. Menekült magyar Németországban

1. Bujdosásban
2. Egy éjjeliőr feljegyzései
3. Nem vészett el a nyom

VI. Elfoglaljuk Amerikát

1. Első találkozásom Amerikával és Bebe-vel
2. A farm
3. A McClain család
4. Kutyás must
5. Emberek
6. Az ohioi farmerélet véget ér

VII. Emigráns élet Amerikában

1. Lecsorgunk Floridába
2. Öröök és bánatok
3. Magyar küldetésstudat, nem tudok felejteni
4. Magyar író Amerika földjén
5. Magyar álmok
6. Hiszek a magyarság jövőjében
7. Első este – falatozgatunk
8. Velem történt, így történt

VIII. Astor Park – végállomás

1. Astor park – végállomás
2. Erdély örökre a hazám
3. Visszatérés a túlvilágról
4. Impy és Pajtás
5. Viszontlátásra Kenyeres
6. Arcok a múltból – Ágnes néni, Ordentlich Tóni, Huszár Jóska
7. Átkeringünk egy magosabb világba
8. Búcsúszó

1. Szentgothárd

Különös valami az emberi élet.

Ahova Isten beülteti, ott gyökeret ereszt. Hajszálnyi gyökeret elébb, mint a zsöngé növényke, majd ahogy az idő telik: egyre szélesebb körben kapaszkodik a földre, akár a fa. S ahogy növekszik, gyökere is egyre mélyebbre nyúl alá s egy idő múlva már nem is lehet kitépni onnan anélkül, hogy kár ne esnék bele, kisebb vagy nagyobb, a fa, vagy az ember sajátságos természete szerint, s mert hogy emberről beszélünk és nem fáról, hozzá kell tegyük a fontosság sorrendjében: az emberi lélek természete szerint.

Van fa, amelyik belepusztul az átültetésbe. Nem képes beleilleszkedni az új talajba, az új éghajlatba, az új környezetbe. Elsatnyul s idővel elpusztul. Így van az emberrel is. Ha a történelem gonosz keze kitépi a földből, ahova beleszületett, ahol emberré nőtt: nehezen leli meg helyét máshol. Akárcsak a fa. Míg fiatal alatta a gyökér: gondos kéz kiáshatja, elültetheti baj nélkül. De ha mélyen van már a gyökere, akkor az Úristen törvénye szerint békében kellene hagyni, ha azt akarjuk, hogy gyümölcsöt teremjen.

Ez az emberi világ azonban, melyben élni rendeltettünk, nem törődik Isten törvényeivel. Maga próbál törvényeket csinálni saját magának, s ezzel aztán el is rontja ezt a világot úgy, hogy jobban elrontani talán nem is lehetne.

Sajnos én egy ilyen elrontott világba születtem bele. Márpedig a gyökerem olyan mélyen benne volt ebben a szívós erdélyi földből, hogy mélyebben nem is lehetett volna.

Ez a föld az erdélyi Mezőség legészakibb csücskén fekszik, ahonnan kezdve már erdők takarják a dombtetőket, s ahol a Mezőség jellegzetes, fagyott tengerre emlékeztető kopár hullámai elmaradnak s a táj megélnékül. Valamikor tavak és járhatatlan mocsarak világa volt ez, ahol megbújhatott a vad és menedékre lelt az üldözött ember. Farkasok, bölények otthona volt ez, ahol csak az telepedett meg, akit ilyen vagy amolyan okból kivetett magából a szervezett emberi társadalom.

Első települői a tizedik és tizenegyedik században azok voltak, akik a magyar királyok német és talján papjai elől kerestek menedéket, mert vagy az Öregisten hűségében kívántak megmaradni, vagy nem voltak hajlandók az új Isten papjainak szolgálatában művelni saját, szabadon foglalt földjeiket.

Így kerültek oda az én családom ősei is valamikor a kilencszázas évek derekán. Állítólag Koppány vezér véréből származtak, akit felnégyeltetett Dunántúl német püspöke. Erről azonban írtam már egy könyvet *Kard és kasza* címmel. Aki kíváncsi, megismerheti ebből családom történetét, ahogy azt régi könyvekből és levéltári adatokból ki lehetett hámozni. Itt most kizárólag csak az én kiszakított emberi gyökerem eredeti helyéről lesz szó, Vasas-Szentgothárdról, ahogy én azt saját szememmel láttam és átéltem, s mint lassan tovatűnő életem legszebb emlékét őrzöm a szívemben.

Történelmi adatok szerint első neve Bölényes volt, mely név abból származott, hogy itt volt az a nevezetes „gázló”, melyen keresztül a bölénycsordák évszázadokon át a völgy-

rendszer uraló tó- és mocsár-hálózat egyik oldaláról átválthattak a másik oldalra minden nehézség nélkül. A legelők ugyanis a dombok hullámainak takarták, melyek alatt csillogó kék víztükör vagy sötétzöld nádas borított mindent.

Az első bölényesi települőről csak annyit tudunk, hogy valamikor az új évezred legelején vetődhetett oda és Buzát névre hallgatott. Asszonyt egyetlen szomszédjától vásárolt magának, egy juhos gazdától, aki tova a széki dombokon legeltette juhait s akinek „Félfülű” volt a neve, mivel az új Istenben hívő papok azzal büntették meg, hogy fél fülét lenyesték. Ez a Buzát jó szíjas cserfából szállást épített magának jó kő-hajításnyira a bölények gázlójától és a magával hozott szokás szerint körülhalmozta a környékbeli gerinceken jókora területet a tavakon innen s a határhalmok közepibe tölgyfaoszlopokat ültetett, melyekre rávéste késével a Koppány-nemzetség ékírásos jelét, a „rovást”. Alighanem bölényhúson élt, meg édes-ízű nádi gyökereken, míg köles magjára s egyéb hasznos magvakra szert tudott tenni, s asszonya hozományából kis birkanyáját tudott növelni magának, hogy sajttal, ordával, zsendicével és bálmossal gazdagítsa a növekvő családot. De mindezekről nem tesz említést semmiféle történelmi írás.

Mindössze annyit tudunk, hogy az a markos legény, aki Szent László királyunk életét megmentette volt, tova „ló-futamodásra” a ma czegei tónak nevezett tó partján, amikor is a sebzett bölénybikát szarvainál fogva a tóba hajította, ennek a Buzátnak volt a fia. A derék legény testi erejére való tekintettel a király hálából nemességet adományozott neki „Vas” névvel, s a király íródeákja címet is föstött a névhez: aranynyállal átlótt orrú bölényfejese. A királyi levéllel a „nagyerejű Vas Miklósnak” adományozott földek magukba foglalták az egész dombvonulatot, a bölényesi gázlótól tova föl északnak a Szamosig, nyugati irányban pedig a „széki tóig” mely a tóvidék utolsó tavának számított. Hogy miképpen került oda a „czegei” előnév a „bölényesi” helyett, azt még a király se tudta volna megmondani, csupán valamelyik későbbi íródeákja. Tizenkét esztendővel a név adományozása után Vas Miklós úr, akkor már a királyi hadsereg egyik hadnagya, építtetett magának egy „tágas udvarházat” a tó feletti domb tetejére, cselédházakat, istállókat, gabonást. Czege nemsokára nyilvántartott „udvarrú” vált és községgé lépett elő, a „kastély” jóvoltából.

A Vas család szaporodásával megoszlottak a földek is. Czegétől északra létrejött Vasas-Szentivány, nyugatra Vasas-Szentegyed, a katlan hajlatában Kispujon, végül valami százötven évvel Czege alapítása után a bölényesi „tanya” is új nevet kapott. Egy kolostor tiszteletére elnevezték Vasas-Szentgothárdnak. A kolostor valami negyven évig díszítette csak a bölényesi domboldalt. Tatárok dúlták fel. De homokkőből épült falai ma is látszanak még. A dombtetőt temetőnek használták az ott lakók, a falak elgyöpösödött lejtőjére pedig szőlőt ültetett Nagypám. Pompás szőlő termett ott: muskotály és Csabagyöngye. Magam is ettem a gyümölcséből.

Így aztán elérkeztünk hozzám, aki már Vasas-Szentgothárdon nőttem föl s nem Bölényesen. Ma már a bölények gázlója sincs meg többé. Űkapám, szépapám és végül Nagypám rendre lecsapolták a mocsarokat és termőföldet csináltak belőlük. Nagypám még farkasra is vadászott a Feketelap felé nyúló mocsárokbán, ahol Apám már törökbúza alá művelte a termékeny földet. A tavak közül is csak a legnagyobbik és a legmélyebb maradt meg, a czegei tó, mely még ma is Szentgothárdtól Czegéig nyúlik, öt kilométer hosszúságban. A hajdani bölény-gázló helyét ma „két híd” néven ismerik, akik arra élnek, mert két hidat építettek oda a két mély árok fölé, melyek egymástól alig hatvan lépésnyire vezetnek le egyik oldalon a gyekei tó meg a katonai tó vizét, odébb pedig a petei, ombuzi és palatkai völgy vizeit.

Az ezernégyszáz, ezeröttszáz és ezerhatszáz évek sok háborújában átvonuló idegen hadak, kunok, tatárok, törökök, császári zsoldosok kiirtották a termékeny Mezőség védtelen magyarjait és nem maradt, aki megművelje a földeket. Így aztán Vas Vid, Vas Miklós és Vas Tamás urak, a Bélyekkel, Bánffyakkal és Telekiekkel együtt oláhokat telepítettek be a keleti nagy hegyeken túlról, hogy legyen, aki megművelje a földjeiket. 1848-ban a magyar szabadságharc idején, ezeknek a betelepített oláhoknak az ivadékai felgyújtották a mezőségi magyarok házeit, templomait és lemészároltak mindenkit, aki nem tudott városra menekülni előlük. Mindezt az osztrák császár nevében.

Dédapám családja, akinek ugyancsak Albert volt a neve, a címeres kolozsvári Wass-házba menekült a szabadságharc idején, de úgy a vasas-szentgothárdi udvarházat, mint a magyar templomot felgyújtották az oláhok és a birtokot, mely kenyeret adott nekik, kifosztották. Dédapám, aki Bem tábornok alatt végigharcolta a szabadságharcot, büntetésből a hírhedt kufsteini várbörtönbe került, ahol ideje volt körmével belekaparnia nevét a sziklafalba, ami még ma is ott látható. 1865-ben, amikor Ferenc József császár és király békét kötött a magyar nemzettel, ő is kiszabadult a várfogságból. De már nem tért haza Szentgothárdra. Apjától hátramaradt birtokán lévő kis Mezőzáhi zsindeyes kúriába költözött és ott élt élete végéig. A szentgothárdi birtok Nagyapám gondja lett. Nagyanyám, Bárány Rákhel örökségének árán újraépítették a szentgothárdi udvarházat és odaköltöztek.

A vasasszentgothárdi udvarházban – amit a falubeliek kastélynak neveztek – Nagyanyám uralkodott. Nagyinak, kisininak, két szobalány, szakács, három szolgáló a konyhán, mosóné, favágó legény, kertész két kertészlegénnyel: ezeknek parancsolt Nagyanyám. Őalája tartozott az udvarház maga, a konyhaépület, sütőház, füstölőház, mosóház, a nagy veteményes kert, húszholdas gyümölcsös és a negyvenholdas park. A többire - lóistálló, marhaistálló, disznóólak, hizlaló, birkatelelő, csűrök, magtárak, szeszgyár a marhahizlalóval, két tanya az ezekhez tartozó ötezer holdas birtokkal együtt - egy Kezán János nevezetű intéző viselt gondot három ispánnal, két botos bíróval.

Oláh ember volt ez a Kezán János, a dombon túl eső Szentegyedről való, ahol kis birtoka volt neki is és a falon nemesi címer: kézai Kezán. A címerben kosfej, félhold és csillag. Két hordó bort szekerezett be Szamosújvárra ez a Kezán János, amikor a kilences huszárok hadba indultak, és a román betörés visszaverése után nemzeti szalagot kötött a derekára s bejelentette a megyegyűlésen, hogy Kézaira akarja magyarosítani a nevét. Amikor valaki odakiáltott neki, hogy „hallgass, hiszen oláh vér folyik az ereidben!” kést rántott elő: „ha tudnám, hogy melyik eremben folyik oláh vér, elválnám, egyből!” Négy évvel később, amikor a vesztes háború roncsaiból reánk nőtt Nagyrománia s Kezán János nem volt intéző többé, hanem „General Director” meg sok más egyéb hivatal viselője, s nevét Juon Chezannak írta, nagyapám, összetalálkozván vele Désen, a megyeházán, ahol akkor már Chezán volt az úr, megfelelt a régebbi kérdésre: „Kezán, amikor azt kérdezte tőlünk a minap, hogy hol vágjon magába azzal a késsel, hogy kifolyjon az oláh vér, akkor nem tudtam, mit javasoljak. Ma már tudom.” Kezét a torkához emelte vágást utánzó mozdulattal. Nagyapám soha se beszélt erről. Azok mondták el később, akik jelen voltak. Kezán, ekkor már nagy pocakos ember, elvörösödve fordult el s gyorsan benyitott egy másik irodába.

Szép, nagy, emeletes udvarházat építettek a domb tetejére, a régi udvarház romjai fölé. A régi épület sok háborút látott, sok ostromot megélt kétméter magas kőfalaira építették föl az új emeletet: széles, üvegezett verandájával, lovagteremnek beálló ebédlőjével, pipázójával,

„kis szalonjával” nyolc hálósobájával valóban „kastélyt” építettek az időt töltött régi udvarház helyébe. A tágas előszobában puskaállványok várták a vadászvendégeket, onnan széles kőlépcső vezetett föl az emeletre s egy másik lépcső le, a földszint cselédszobáiba, borpincébe, gyümölcspincébe, kamarába. Kőjárda vezetett a ház végétől a konyhaépületig s a kettő között egy öreg akácfa ontotta nyáron az illatot.

Dédszüleimre csak homályosan emlékszem vissza, s ezt az emlékezést is alighanem befolyásolja az a két nagy, fekete rámás Barabás-festmény, mely ott csüngött a szentgothárdi ebédlőterem falán. Dédapám, zsinóros fekete díszmagyarban, komor, szinte haragos tekintettel s dédanyám, aki a killyénfalvi Killyén családból származott s akinek nagyapja egy angol király elől menekült skót úr volt, Harold McKillyen, szigorúan, szikáran, valami félős tisztelettel töltöttek el. Fent a parkettes ebédlőteremben puskaszekrény, agancsok, medvebőrök, vadkanagyarak és a díszmagyaros ősök képei takarták a falat. Mikor először ültettek a nagy mahagóni ebédlőasztalhoz, valami hároméves koromban, úgy meg voltam rettenve, hogy enni se mertem. Sírva fakadtam, apám azt hitte, hogy a medvebőröktől félek, és igyekezett megértetni velem, hogy egy Wass nem ijed meg semmiféle vadállattól. Sohase tudta megérteni, hogy nem a vicsorgó medvéktől féltém, hanem a komor ábrázatú ősöktől a falon.

Akkor már – Mária-Terézia királyné óta – dupla w-vel írtuk a nevünket, a krónika szerint azért, mert a V-betűt a németek F-nek ejtik és egyik ősöm, Wass György, aki délceg férfiú lehetett, s akit abból a célból siritettek be a királyné híres gárdájába, hogy szerezze vissza tőle a református egyház elkobzott birtokait. György vissza is szerezte az egyház vagyonát néhány év múltával, de közben annyira szívéhez nőtt a császári udvar élete, hogy mint Őfelsége gárdájának parancsnoka, Bécsben maradt élete végéig. Mivel azonban ünnepek alkalmával a díszruhás ajtónálló mindég hibásan ejtette ki a Vas nevet – amit a magyar vendégek kedélyesen megmosolyogtak – szükségesnek látszott áttérni a német W-betűre és így attól kezdve a császári íródeák átfőstötte a bölényfejes címer alatti nevet Wass-ra, az s betűt meg is kettőzte. Legalábbis így magyarázta meg nekem Nagyapám, amikor megkérdeztem, hogy miért írjuk nevünket W-vel a V helyett. Vasas-Szentgothárd azonban továbbra is megmaradt az eredeti névnel.

Na de folytassuk csak, ahol abba hagytuk. Az ebédlőszoba konyha felé eső oldalán ajtó nyílt hosszú folyosóra, melynek a végén lépcső vezetett le a földszintre, ahonnan újra egy nehéz tölgyfa ajtón keresztül ki lehetett lépni a szabadba és egy cementezett járdán átmenni a konyhaépületbe. Ez az épület magába foglalta a nagyméretű konyhát, cselédszobát, cseléd-ebédlőt és a sütőt, ahol a kenyeret sütötték.

A felszolgáló inas és a kisinás ezen a hosszú folyosón vitték ki a tálakat az étel-maradékkal a folyosó végiben elhelyezett hatalmas, bádoggal fedett ládához, melyben tél idején a szükséges tűzifát tartották. Erről a ládáról a két konyhalány levitte a konyhába a tányérokka, evőeszközzel együtt, ahol a kemence mellett elhelyezett mosogatóasztalon gondosan megmostak mindent és úgy a porcelánt, mint az ezüstöt, rendre átvitték a házba, föl az emeletre, és elhelyezték a folyosó végén lévő fásláda tetején. Innen aztán az inas meg a kisinás bevitték mindent az ebédlőbe, és elrendezték mindent a maga helyére.

A szobán forgó folyosó végén, mielőtt a levezető lépcsőhöz jutott volna az ember, ajtó nyílt jobb kézre a két „árnyékszékhez”: egyik a nőknek, másik a férfiaknak. A kettőt fából ácsolt magos választófal választotta el egymástól. Gyerekkorom idején ezen a választófalon büszkélkedett egy óriási kitömött saskeselyű, amit Nagyapám lőtt volt fiatal korában egy

döglött lovon. Valaki pápaszemet tett a keselyű orrára és úgy fordította a nagy kitömött madarat, hogy az a lányok oldalát látszott szemlélni. Végül is a madár a szemüveggel együtt eltűnt. Sohase derült ki, hogy ki tüntette el.

Tudni kell még azt is, hogy gyermekkoromban nem volt még vízvezeték a házban. Tizenöt éves lehettem, amikor apám bevezette a vizet a házba, fél kilométer hosszúságú ólomcsöveken, a tisztartóház fölötti bővizű forrásokból, ahonnan a víz szabadon folyt le nemcsak a nagy házba, konyhába és mosóházba, de a lóistállóba is. Egyedül a teheneket, ökröket, juhokat és disznókat kellett a kút vályújához hajtani itatás idején. Még a majorsághoz is eljutott a vízvezeték, és úgy a veteményes kerthez, mint a ház előtti virágokhoz is, ahonnan hosszú gumicsövekkel lehetett öntözni a kerti virágokat. Mindezt csak azért mondtam el, hogy eljuthassak gyermekéletem egyik legboldogabb és legélményteljesebb pontjához: a húsvéti „locsolásokhoz”.

Húsvét volt gyermekkorom legpompásabb élménye. A szentgothárdi nagy házban az öt vendégszoba húsvét idejére mind megtelt. Egyiket kapta Rákhel néni, Apám legidősebb testvére leányával, Margittal, aki egy évvel volt fiatalabb nálam. Egy másikban Ilona néni, apám legfiatalabb testvére rendezkedett be, aki Hamburgba ment férjhez, a maga három leányával, a „Siemers-gyerekekkel”, a harmadikban Marika néni, Atzél Elemérné lakozott, leányával a „szép” Lidiával, aki a legidősebb volt közöttünk. Lent a földszinten, a negyedik és ötödik szobában laktak a „fiúk”, engem is beleértve, mivel az egyik földszinti szoba valóban az én szobám volt, meg a „nevelőmé”, egy Soós Béla nevezetű teológusé, aki már hatéves koromban Lagerlöf könyveit olvasta föl nekem, s ezzel elsőnek vezetett be a szépirodalomba.

Már húsvét előtt, valójában alighogy a vendégek megérkeztek, a ház lakói két ellenséges csoportra szakadtak: fiúk és lányok. Az elsőnek Apám volt a vezére, a másodiknak Rákhel néni. A harc titokban folyt, a felszín alatt és abban nyilvánult meg, hogy húsvét másnapjának reggelére – mikor a nyílt háború elkezdődött – melyik oldal biztosítja a maga számára a legtöbb öntözésre alkalmas edényt és a rendelkezésre álló vizet, ami korábban már a vízvezetékekben volt: elsősorban is a ház előtt lévő öntözőberendezésben, abban a gyeptől kimagasló görbült végű csőben, amire föl lehetett csavarni az öntözésre szolgáló gumicsövet meg az azzal járó fecskendő. A kulcsot, vagyis azt a kétaraszos szerszámot, amit rányomott az ember a gyeptől kiemelkedő négyszögű micsodára, hogy egy fordítással megeressze a vizet, azt Apám már napokkal azelőtt elrejtette, a szükséges gumicsövekkel együtt és egy óriási csebet is állított fel a vízcsap közelében. De ugyanekkor Rákhel néni is szerzett egy „kulcsot” a domb aljában, a faluban levő szeszgyár bérlőjétől, ahova ugyanez a vezeték szolgáltatta a vizet, de erről Apám nem tudott. Így aztán húsvét másodnapján, kora reggel Rákhel néni, Ilona néni és Lídia, akit mi röviden Diának neveztünk, elsőnek foglalták el a „csatateret”, míg mi abban a biztos tudatban mentünk ki jó kis idő múlva, hogy az egyetlen „kulcs” Apám birtokában van. Nagy volt tehát a meglepetésünk, mikor „a hölgyek csapata” vastos vízszaggal fogadott, alighogy odaértünk. Pillanatok alatt csuromvizesek lettünk. Apám azonban nyomban „rohamot” parancsolt, s mi megrohantuk a vízvezetékét, s fél perc se telt bele, kezünkben volt a hatalom. Apám megtöltötte vízzel a nagy csebet, s először Rákhel nénit ültette a csőbörbe, aztán Ilona nénit, mi pedig a markunkban levő edényekből szórtuk a lányokra a vizet. Amint már mondtam: ez volt a húsvét nagy csatája, amit minden női ravaszság ellenére is rendszerint mi fiúk nyertünk meg. Ennek a mulatságnak és sok minden egyébnek a háború vetett véget 1914-ben. De amíg odaérünk, még sok mindent el kell mondanom Szentgothárdról és Nagyanyám csodálatos hagyatékáról: a szentgothárdi kertről.

2. Nagyanyám tündérbertje

Mikor Nagyapám hozzáfogott az új ház fölépítéséhez 1882-ben, Nagyanyám elkérte tőle azt a kopár, vízmosásos, terméketlen domboldalt, ami körülvette a régi ház romjait, s amit a falu lakói kecskelegelőnek használtak, mert nem volt jó semmi egyéb. Így került ez a negyvennégy holdnyi használatlan, vízmosásos kopár terület Nagyanyám keze alá, aki néhány esztendő során tündérbertté varázsolta azt. Mikor átvette Nagyapámtól, mindössze három vén hársfa szomorkodott a fölfele vezető út mentén, melyeket Nagyapám „Rákóczi hársfáinak” nevezett, mivel Rákóczi fejedelemsége idején ültették azokat oda, hogy havazás idején jelezzék a Kolozsvár felé vezető egyetlen utat, mely csak tova Bonchidánál érte el a Szamos völgyét. Ezekon kívül csak egy tucatnyi öreg kőrisfa szomorkodott a hajdani tanyaház romjai körül, semmi egyéb. Ezek a fák azonban megmaradtak Nagyanyám gondos keze alatt, és szerves részévé váltak az ő alkotásainak.

De itt meg kell állanom egy percre mielőtt az idő és az események sodra el nem mossa mindazt, ami volt. Nagyanyámról kell szólnom. Úgy él emlékezetemben, mint egy kis meggörbült öregasszony, fekete hárászkenővel a vállán, ősz haján fekete csipkefőkötővel, aki ott ül velünk, unokákkal a nagy pipázó fehér márvány kandallója mellett és meséket mond. Szép, régi, békés meséket, boszorkányokról, hétfejű sárkányról, szépséges királykisasszonyokról és bátor királyfiakról, tüzes parázból erőt merítő táltos paripákról, kik röpdülni tudtak óperenciás tengereken és üveghegyeken túlra, hogy kiszabadítsák sárkányok és gonosz varázslók fogságából a szép királykisasszonyokat.

Szép meséket tudott Nagymama. Mohón ittuk minden szavát, amikor elkezdte, hogy „Hol volt, hol nem volt, talán az Óperenciás tengeren is túl, volt egyszer egy királyfi...” Ő volt számunkra a kiapadhatatlan meseforrás. De a valóságban sokkal több volt ő ennél. Mélyen a lelkében, Nagyanyám művész volt. Fák, bokrok, virágok művésze. Ő lehelt életet az új szentgothárdi udvarház köré. Ő teremtette körénk a parkot, amit ő egyszerűen „kert”-nek nevezett. De később, sokkal később, amikor ő már nem is volt velünk, az állam emberei a világ egyik legcsodálatosabb botanikus kertjét ismerték föl a szentgothárdi parkban.

A rákövetkező hús esztendő során megteremtette ott, a falu fölött, a csúnya, kopár domboldalon a világ legszebb és legérdekesebb kertjét. Nagyapám szerint: „egy vagyont költött rá”. Ez igaz is lehet, de volt miből, és megérte. Hogy lépésről lépésre miként változott át az a csúnya, kopár, vízmosásos szakadékos domboldal a hajdani úri Erdély legszebb parkjává, azt én nem tudhatom. Csak azt tudhatom, amit saját szememmel láttam, negyven egynéhány évvel, mondhatom fél évszázaddal később. S ezt megkísérlem elmondani úgy, ahogy emlékezetemben él még ma is.

Az egy kilométer hosszú „felhajtó-út” a falu közepén áthaladó országútnál vette kezdetét, és haladt meredeken fölfelé két sor vadgesztenyefa között, hatalmas nyárfákig, melyek mögött kicsike tó és széles, sima rét terült el, és azon túl „megnyílt a világ”. Az utolsó nyárfák alatt, a kis tavacska partján és szemben a réttel pirosra festett pad várta az érkezőket. Bal kézről platánok álltak őrt a tavacska megett, jobb kézről vadvirágos rét kísérte az érkező kocsit. Platánok és gyertyánok álltak őrt és egy sor szilvafa zárta le a képet. A kocsit mentén

három sudár jegenye-tölgy állt őrt, melyekhez hasonlókat azóta se láttam sehol, még botanikus kertben sem. Isten tudja csak, hol akadhatott reájuk Nagyanyám. Jobb oldalon sűrű fenyves váltotta föl a gyepet, előtte aransárgán virágzó forzithia sudár aranyesővel a közepén. Odébb néhány sötét levelű ausztráliai juharfa s ezek mögött, magosan félholdnyi tömött orgonabokor, négyféle virágzású s ezek mögött, magosan, óriási amerikai diófa, illatos levelű. Termését megcsodáltuk mi, gyerekek, fel is törtünk néhányat, de íze olajos volt. Alig száz lépéssel odébb álló három öreg diófa termését többre becsültük, különösen az egyikét, amelynek papírhéjú diója ököl nagyságúra megnőtt. Még fentebb rét volt újra, szélén nyaranta óriási veres pipacsok virágzottak, és itt-ott nagy fehér bazsarózsa. Ahogy odébb haladt a kavicsozott út, újra mező következett, füves domboldal, ezerféle vadvirággal tarkítva tavasztól ősziig. Mogyoróbokrokkal, szilvafákkal beültetett kis domb mellett balra fordult az út, emelkedni kezdett és egy Amerikából hozatott fényes levelű babértölgynél hirtelen élesen jobbra fordult (ennél a kanyarnál később sok automobil elakadt), ettől a kanyartól balra kékes levelű selyemfenyőerdő állt, melynek közepén volt egy vackorfa, ahol a fülesbagoly fészkelte. Az éles kanyar után sűrű gyertyánfaerdő következett, majd egy csoport fehér törzsű nyírfa jelent meg fölöttünk, mögötte sűrű fenyvessel.

Az út innen egyenesen fölfelé haladt, a felettünk levő emelkedést fenyves borította, kis piros paddal a szélső fenyőfák lecsüngő ágai alatt. A talajt itt, fel a tetőig, vastag, puha moha fedte és veres ciklámenek virágzottak benne meg sötétkék harangvirág. Aztán egy hatalmas szomorúfüznél, mely alatt sűrűn nőtt napvirág árasztotta az illatot, hirtelen jobbra fordult újra az út, és feltűnt a ház. Ott állt szélesen, fehérén, az emeleti ablakokig Isabella-szöllő zöldjétől takarva. (Mennyi sok kövér, sötétkék szőlőt csipegettünk a falról azokból az ablakokból!) Az üvegezett veranda ablakai hívogatóan csillogtak, a kocsit innen már vízszintesen futott egyenesen a nagy ház felé. Jobbról futórózsa követte az utat, majd jázminbokrok, vadvirágos rét és a fák közé rejtett „régikút” előtt kis csillogó halastó, melyből kis csörgedező patak szökdelte lefele a fákkal, bokrokkal benőtt meredeken. Bal kézről óriási kőrisfák követték, melyekről itt-ott sárgarigófészkek csüngött alá. Kétoldalt a fák megsűrűsödtek egy percre. Itt volt az a rettentő sűrű ágazatú ausztráliai szomorúkőris, melynek egyik út fölé hajló ágán órákon keresztül hevertem, rejtőzve a kíváncsi szemek elől, olvastam a hazafias könyvtár és a filléres könyvtár nagyszerű kis ifjúsági könyveit, melyeket Apám százával rendelt meg számomra. A kőris alatt, fehér kerti asztalnál írtam első könyveimet nyáridőben. Jobb kézről három csoport jázminbokor, kis halastó, aztán fák nyelték el az érkező kocsit. Aztán az út hirtelen fordult újra és a kocsit ott robogott ezerféle rózsák és egyéb virágok között, félkörben, a ház felé.

Nagyanyám nemcsak művészlélek volt, aki környezetet teremtett saját magának és családjá számára, de jól kellett ismerje a világ különböző fáit és bokrait is. Kertjében hatféle orgonabokor virágzott egy meredek lejtőn, köztük két japán orgonafa is, kimagasodva a többiek közül. (Mi Erdélyben borostyán név alatt ismertük.) Egy másik helyen félholdnyi jázmin ontotta az illatot. Kisebb-nagyobb tisztások adtak távlatot a parknak s a tisztások szélein, mindenfelé piros és kék virágok nyíltak. Az egyik fenyves kiugró csücskébe három kaliforniai óriásfenyőt telepített Nagymama, egy másik, nyirkosabb helyre pedig két édes magot termő montanai fenyőt hozatott, melynek titkára Nagyapám tanított meg, amikor felmásztam a bozontos nagy fára egy fölfele meredő fenyőtoboz után. Kiszedte belőle a kövér magvakat. Kettőt ő maga evett meg, a többit nekem adta. Jó, édes fenyőíze volt a fa magjának. Nagyapám „kukunárisznak” nevezte a fát, és ma sem tudom, hogy ő adta-e ezt a nevet a fának, vagy valóban ez volt a neve.

A ház megetti lejtőt is fenyves takarta minden irányba. Volt ott három nagy vörösfenyő is, Spanyolországból, két dél-amerikai vasfa és lent a „nagy rét” vizenyős

csücskében három Floridából hozatott mocsári ciprus. A ház keletre eső végében, ahova az én földszinten lévő szobám ajtaja nyílt, széles, lapos térségen, rózsákkal körülvéve, két fehér kerti asztal állott, padokkal, székekkel körülvéve. Le lehetett látni onnan a tóra, anélkül, hogy egyetlen falubeli házat is látott volna az ember. Azokat eltakarta akkorra a sokféle fenyő. Nyár elején ott uzsonnázta vendégeit Nagypapám. Nevezetes vendégei voltak, köztük Herman Ottó, a híres madártudós, akinek nyolcszáz-oldalas könyve, „Magyarország madarai” még felnőtt koromban is nappali-szobámat díszítette.

Aki ott ült, az elláthatott messzire, tova le a czegei tóig a sötétzöld nádasok végében, jó három kilométernyire. Láta a fehér országút kígyózdó szalagját eltűnni a tó feletti domb mögött, de házat nem látott sehol, egyetlenegy sem. Nagypapám fái eltakarták a falut, minden irányban. Pedig ott volt, a ház megett, alig kétszáz lépésnyire, az ecetfák és a fenyvesek megett.

Nagypapám művészlélek volt. Hat esztendő alatt, míg az udvarház épült, tündéerkertet varázsolt a kopár, szakadékos, vízmosásos domboldalra. De többet tett ennél is: szemet és lelket gyönyörködtető botanikuskertté változtatta maga körül a világot.

A „kert”, ahogy neveztük, Nagypapám élete volt. Napközben, mikor az idő engedte, látni lehetett őt itt vagy amott, hosszú fekete ruhájában ülve egy padon. Vaszit, az öreg cigányt igazgatta, akinek egyedül a favágás lett volna szerződött dolga (tűzifát hasogatni és felhordani a konyhába, meg tél idején a házba is) de aki mellékesen, dohányra való pénzért meg olykor Nagypapánk szivarjaiért cserébe Nagypapám kertgondozásának élő eszköze is volt. Hallani lehetett, ahogy Nagypapám rendelkezett a padról:

- Vágd le azt az ágat is, te. Azt, azt, mit tátod a szádat? Csak vágd le s azt a bokrot is, ott . . . ott . . . azt hát . . . be akarok látni ahhoz a tisztáshoz, érted? Azt a kis fát is, azt, azt . . . ne félj tőle, csak vágd ki. Úgy, na. . .

Így fejlődött a Nagypapám keze alatt a kert, napról napra. Előbb ültetni kellett, aztán évek múltával vágni azt, ami útjában volt a szemnek. Bármelyik padon is ült az ember, be lehetett látni onnan egy másik tisztásra is, egy másik virágzó bokorra s onnan tovább, valami egyébre. Művészi tervet és gondozott kert volt, anélkül, hogy a gondozás mestersége meglátszott volna rajta.

Drága jó Nagypapám, lelkét építette bele ebbe a kertbe. Utolsó éveiben, mikor már nem tudott kimenni többé, akkor is kérdezgetett: virágzik-e már ez vagy amaz? Látni lehet-e a virágját innen vagy onnan? Szegény jó Nagypapám! Mikor meghalt: oda temettük kedvenc helyére, a felső fenyves tisztásra, ahova kívánta volt. Eltiltott mindenféle sírkövet, rontotta volna a kert összhangját.

3. Az első fájdalom

Amikor öt vagy hat éves lehettem, magányos, anyátlan és testvértelen gyerek lévén, magam kellett világot keressek magamnak, környezetet az életem köré. Ez a kert volt a világom. Ismertem benne minden fát és bokrot, minden növényt az ibolyától a harangviráig,

madársalátától a csiperkéig. Annak a bizonyos öreg vackorfának különösen fontos helye volt ebben a világban. Nemcsak azért, mert sűrű ágai közt ott élt a fülesbagoly, akivel esténként társalogni lehetett. De minden nyár végén, másfél hónapon keresztül arról a fáról potyogtak alá a legjobb ízű, legzamatosabb vackorok. Általuk barátkoztam össze a borzzal.

Falusi gyerek lévén, tudtam már akkor arról, hogy a borzok kárt tesznek a törökbúzaföldeken. Apám tacsókókkal vadászta őket. A tacsókók bementek a borzlyukba, ugatták őket a föld alatt, s földre fektetett füllel hallani lehetett, hogy hol ugattak. Ott csak ásni kellett, leásni egy-két méter mélyre és sarokba szorított borzot baltafokkal agyon lehetett verni, megnyúzni és szappant főzni a zsírjából. Megegett, hogy magam is ott voltam néha ilyenkor, hallottam a föld alatti ugatást és szememmel láttam az agyonvert borzot. Tehát amikor megláttam egyet késő délután ott a vackorfa alatt, már tudtam, hogy micsoda. Nem féltém tőle. Ő se félt, csak gyanakodott. Néztük egymást, én a földön ülve, hátamat a vackorfa törzsének támasztva, ő meg valami tíz lépésre tőlem, ahogy előcammogott a bodzabokor sűrűjéből, meglátott és megállt. Csöndben ültem. A borz szaglászni kezdett, talált magának egy érett vackort a gyom között és enni kezdte. Jóízűen ette, nem is törődött velem többé. Talált még néhányat a bokorban, aztán csak átcúsúzott a kerítés alatt a szilvásba. Tudta már jól, hogy mit keresett, mert egyenesen oda sietett az egyik bozontos szilvafa alá, amelyiken apró, édes sárga szilvák termettek, s falni kezdte ezeket nagy buzgalommal. Szeme néha megkeresett engem, mintha csak kíváncsi lett volna, hogy ott vagyok-e még a vackorfa alatt, aztán csak evett, míg megette mindazt, ami a földön volt. Akkor még egyszer rám nézett, mintha búcsúzott volna és elment a kerítés mentén a földek felé.

Nem szóltam róla senkinek. Másnap délután újra kimentem a vackorfa alá, de nem jött a borz. Zivatar jött éjjel, szél tépte a fákat s mikor reggeli után kimentem a csöpögő kertbe, hogy megnézzem, vert-e le vackort a szél, ott találtam a borzot is a szilvásban. Csámcsogva falta a sok lehullott sárga szilvát. Amikor megpillantott, felfigyelt egy percre, de alighanem rám ismert, mert evett tovább.

Három napig nem láttam. Szép napos idő volt, szélmentes. A negyedik nap aztán újra eljött. Előbb a vackorfa alatt keresgéltem, de előbb ott voltam, mint ő és így nem talált semmit. Átcúsúzott újra a kerítés alatt, de mindössze csak néhány szilvát lelt a fa alatt. „Megállj borz” szóltam hozzá „segítek rajtad!” Azzal átmásztam a kerítésen és odamentem én is a szilvafához. Bizalmatlanul nézett rám és oldalogni kezdett. Újra rászóltam: „Várj csak borz, lesz szilva mindjárt!” Kissé hátrébb kotródott, de amint elkezdtem felmászni a fára megállt és visszabámult. Megráztam az egyik alsó ágat. Néhány érett szilva a földre pottyant. A borz nézett, de nem mozdult. Feljebb másztam és a felsőbb ágakat kezdtem rázni. Most már potyogott a szilva bőven. A borz lassan és óvatosan visszatért a fa alá, de nem vette le rólam a szemét. Újra megráztam a fát. Még több szilva hullott s az egyik pontosan a borz fejére. Megrándult, elkapta a szilvát és lenyelte. Ettől aztán felbátorodott és enni kezdett, én meg ültem a fán és néztem.

Ettől kezdve minden délután ott találkoztunk a szilvásban. Én ráztam a fát, hol ezt, hol azt, ahol érettebb volt a szilva, a borz meg ette, ami lehullt. Senki se tudott erről a mi kis találkozásainkról. Valami két vagy három héten keresztül folyt ez így. Egy délután aztán barátom, a borz elmaradt. Napszálltáig vártam reá. Amikor hazatértem, már sötétedett. Apámat ott leltem a konyhaház sarkában. Az erdőszél állt ott meg még két emberrel. Ásó volt velök. Ott volt a négy tacsókó is. „Kerestünk!” kiáltott oda Apám „Borzot ástunk a kert megetti törökbúza szélén. Mélyre kellett ássunk, de elcsíptük mégis!” Lábánál ott feküdt a borz. Az én borzom volt, éreztem, tudtam. Véres volt a feje. Elfordultam és sírni kezdtem.

Senki sem tudta megérteni, hogy miért. Behúzódtam a jázminbokorba és sírtam. Ott lelt reám Apám. „Mi a bajod?” - kérdezte. „A borz” zokogtam „barátom volt...” „Buta vagy” morogta Apám „hogyan lehetett volna a barátod? Nem is láttad soha. Ott ástuk kis a törökbúza széléből, a kőények közül. Eddig se sírtál, amikor borzot hoztunk haza!”

Senki se értette meg. Még Nagyanyám is csóválta a fejét. Én pedig a mai napig nem mondtam el senkinek, hogy miért volt barátom az a borz. Hetvenhat év telt el azóta, s ma újra megsiratom azt a borzot, ahogy ezeket a sorokat papírra vettem. Bolond az ember, ugye? Milliók pusztultak oda, barátokat, rokonokat vesztettem el, s azt hittem, hogy már belefásultam az életbe ennyi sok pusztulás után. S most mégis elsirattam újra azt a régi borzot.

Különös teremtés az ember, bizony, különös.

Az olvasás mesterségére is Nagyanyám kezdett tanítani az újságból, amit a posta hozott ki Szamosújvárról hetenként kétszer. Rámutatott a kötőtűjével egy betűre és azt mondta: „a”. „Mondd utánam: a . . . úgy, na most itt a plajbász. Keress meg minden a betűt ezen a lapon és húzd keresztül a plajbással. Minden tíz betűért kapsz egy rézfillért. De ha csak egyet is kihagysz, közben nem kapsz semmit és előlről kezded az egészet. Érted?”

Nem értettem, de próbáltam megkeresni az a betűket. Találtam is néhányat és kihúztam ezeket a plajbással. Mikor már azt hittem, eleget találtam, megmutattam Nagyanyámnak. „Megvan már a tíz?” Megnézte a munkámat és megcsóválta a fejét. „Nincs még tíz – mondta -, de ha lenne, se számítana. Itt is kihagytál egyet, ni. Amott is. Kezdd előlről, egy sorral lentebb.” Így tanultam meg rendre az ábécét. A számolást mogyoróval tanította Nagyanyám. Ha ezt mondta: „számolj ki hatot” és megtettem hiba nélkül, akkor megtörhettem és megehettem a mogyorókat.

A mogyoróbokrokat egyébként Nagyapám ültette, akárcsak a diófákat. Volt a kertben nyolcféle mogyoró. Volt ott két mogyorófa is. Ilyent azóta se láttam. Magosra nőttek és egyenesen. Valóban fák voltak, nem bokrok, mint a többi. Bár a mogyoró, ami ezeken termett, nem sokat ért. Nagyapám legkedvesebb mogyorója a „veresmogyoró” volt. Hosszúkas, veres színű mogyoró. Félig nyersen kellett enni. Nagyon jó volt. A diók közül legjobban a nagy, papírhéjú diót szerettem. Alig vártam, hogy hullani kezdjen. Ha arra gondolok, hogy nem csak az egész parkot, de még a diófákat is mind egy szálig kiirtották 44 őszén az oláhok, eszembe jutnak Nagyapám szavai, amit halála előtt két évvel hallottam tőle: „Bolondok az emberek. Elfogultság vezeti őket, nem értelem. Addig rontják a világot, míg tönkre tesznek mindent, s ha már semmi rontani való sem marad, akkor egymáson állnak bosszút a nyomorúságért, ami reájuk szakadt.”

Szegény jó Nagymama! Honnan is tudhatta volna, hogy alig néhány esztendő múltával ez az ostoba és vak gyűlölet, ami rázúdult hazánkra, kiirtotta a kert minden fáját, minden bokrát, ezt az egész hivatalosan is elismert botanikus kertet, ahol minden fára, minden bokorra szakemberek, kis rézlemezekre vésve, följegyezték a fa vagy bokor nevét és az országot, ahonnan hozták.

Ezek között volt egy „csodafa” is, egy fenyő a felső fenyves alsó szegélyén, a kocsiút mellett, melynek alsó ágai lehajoltak a földhöz, gyökeret eresztettek a talajba s aztán fölfele görbülve új, szálegyenes fenyővé váltak. Majd néhány év múltával ugyanennek az „új fenyőnek” kifelé eső alsó ága ugyanezzel a módszerrel terjeszkedett tovább, így az eredeti óriás-fenyő mögött négy új fenyőgyűrű keletkezett. Szakemberek megcsodálták,

lefényképezték és azon vitatkoztak, hogy ez a jelenség vajon egy új fenyőféleség alakulása-e, vagy egyedülálló csoda?

Mikor utoljára vizsgálták meg szakemberek ezt a „csodafát”, 1943 ősze volt. Egy évről a román hadsereg emberei kiirtották az egész kertet, s azóta semmi sincs ott többé. Kecskelegelő volt, alig fél századdal később kecskelegelő lett újra. Hálás vagyok az Úristennek, hogy szegény jó Nagymama ezt már nem élte meg. Sírhelyét is eltüntette a gonosz történelem.

A házat is lebontották. Csak egy kép maradt meg róla, itt az amerikai íróasztalomon. Még a sokféle értékes gyümölcsfát is kipusztították mind egy szálig, semmi se maradt belőlük. Lám, mikre képes a félrevezetett emberi gyűlölet és emberi ostobaság.

Valami tíz évvel azelőtt négy jónevű orvos meg akarta vásárolni Apámtól az udvarházat és a kertet. Tüdőszanatóriumot akartak létesíteni a park közepén. De Apám nem akarta eladni az ősi családi birtokot, pedig nagyon jó árat fizettek volna. Hiába, az embert köti valami az ősi otthonhoz, még akkor is, ha az ilyen megbolydult világban nem sok értelme van az ilyen köteléknek.

4. Hadd szóljak most Nagyapámról

Hadd szóljak Nagyapámról. Annál is inkább, mivel gyermekkorom következő szakasza őreá emlékeztet. Szikár, egyenes ember volt a Nagyapám. Ősz szakállá volt és rendszerint vadkacsatollas vadászkalap fődte a fejét. Országgyűlési képviselője volt a Kékesi járásnak és így idejét nagyrészt Budapesten töltötte. Ő alapította meg a Szamosvölgyi Vasutat és ugyanakkor a Ludas és Beszterce között zakatoló vasútvonalat, mely mezőzáhi birtokát kötötte össze az ország többi részével.

Hetedik évemet tapostam, 1914 kora őszen. Nagyanyám bekocsizott velem Kolozsvárra, hogy búcsúzzunk Apámtól, aki hadba indult a kilences huszárokkal. Dédapám kolozsvári házában szálltunk volt meg. A tágas nappali szoba nyitott ablakában ott állt Dédapám, fekete öltözetben, szálfegyenesen. Az utcáról behallatszott a harcias katonadal „Megállj, megállj kutya Szerbia. . .” s a menetelő katona oszlopok léptei döngése az aszfalton.

Odaszaladtam Dédnagyapámhoz, s kinéztem az ablakon. Katonaoszlopok meneteltek döngő léptekkel. „Ostoba bolondok . . .” hallottam Dédapám fojtott hangját. „Halni mennek az osztrák császár zsoldjában, bolondok. . .” Fölnéztem reá s megláttam a könnyeket, ahogy lefele gyöngyöztek sápadt, öreg arcán.

Döbbenve szaladtam Nagyanyámhoz, aki egy másik ablakból nézte a menetelőket. Az ő szeme is könnyes volt, alighanem Apám miatt. Egyik fiát már elvesztette valahol messze Afrikában, a búrok földjén, s most féltette a másikat, az utolsót. „Miért sír Dédapa?” kérdeztem sűgva. Kezét a karomra tette s megszorította gyöngéden. „Majd megmondom később. . .”

Este aztán megmondta. Idősebb fiát, aki szemefénye volt, Apám egyetlen fiútestvérét, a búr háború vitte el. A párizsi egyetemen tanult, a Sorbonne-on, és amikor az angolok rátámadtak az Afrikában megtelepedett holland gazdákra, a búrakra, elszánt szabadságharcuk a hatalmas Angliával szemben megérintette a francia ifjúság szívét. Albert is vállalta a harcot a búrok védelmében. Néhány hétre rá (Nagyapám tudott róla, de titokban tartotta Nagyanyámtól) egy angol százados jelentkezett Budapesten, az Országházban, az angol kormány részvétét jelentette be Nagyapámnak, és sűrű bocsánatkérés közepette tudomására hozta, hogy fiát, Gróf Wass Albertet az ő katonái lötték le, amikor át akart szökni a búrokhoz. Felszólítására, hogy adja meg magát, pisztollyal felelt, mire az angol katonák tüzet nyitottak reá és lelőtték lováról. A zsebében talált tárgyakat, sajnálkozások közepette átadta az angol százados Nagyapámnak. Hogy Nagymama mikor tudta meg, arról soha nem beszélt Nagyapám. De megmutatta a kolozsvári Farkas utcában lévő háromszáz éves református templom falán díszelgő fehér márványtáblát Albert nevével s fölötte a Wass címerrel, amit a püspök tétetett oda, hogy hősi áldozatának emléke maradjon. „Igazi Wass volt - mondta Nagyapám -, úgy élt, mint egy Wass és úgy halt meg, mint egy Wass. Büszke lehetsz, hogy a nevéet viseled.”

Büszke is voltam, büszke is vagyok. A szabadságért harcoltam én is, s bár a szabadság elveszett, míg én életben maradtam: a küzdelmet nem adtam föl s amíg csak élek, nem adom föl.

„Bolondok - hallom még ma is Dédapám elfojtott hangját - halni mennek azért, aki eltaposta a magyar szabadságunkat, vérpadra küldte legjobbjainkat s még a nyelvünket is el akarta rabolni...Nem lesz jó vége ennek...!”

Életem során sokszor gondoltam vissza Dédapám szavaira. Mennyire igaza volt! Bizony, nem lett jó vége. Még ma is látom, ahogy ott állt a nyitott ablakban, csattogott odalent a kihívó katonaeének, s Dédapám arcán peregtek alá a könnyek. Vajon hányan tértek haza azok közül, akik annak idején odalent csatába indultak, császár csatájába? Mikor sor került volna arra, hogy fiakat neveljenek a jövő számára, nem voltak sehol.

Nagyapám ritkán beszélt Dédapámról. Egyéves volt, amikor elvitte a veszített szabadságharc, s tizennyolc éves egyetemi hallgató Svájcban, amikor visszatért. Kevés beszédű, hallgatag ember volt, mondta Nagyapám, megviselte lelkét a fogság. Sohase bocsátott meg a császárnak és a kiegyezést megalkuvásnak nevezte, pecsovicok munkájának. Hogy kik voltak a pecsovicok, azt soha se tudtam meg.

De hadd beszéljek most újra Nagyapámról. Valójában csak akkor ismertem meg jobban, amikor Apám katonának ment Hazánk védelmében 1914-ben. Bár országgyűlési képviselő volt, majd Szolnok-Doboka vármegye főispánja, valami ötezer hold szállományi birtok tulajdonosa a Mezőségen, mely föld nyolcszáz esztendőn keresztül más urat nem ismert, Nagyapám egyszerű ember volt mégis. Egyszerű és bölcs. Bölcsességét nem a svájci egyetem könyveiből vette, ahova közigazdaságot tanulni küldte volt atyja, hanem Isten közelségéből. Mint a Szamosvölgyi Vasút alapítója és tulajdonosa, szalonkocsin utazott Budapestre ország dolgaiban, mégis boldogabb volt otthon, kopott, gácsértollas vadászkalappal a fején, erdőt-mezőt járva, vagy tó partján madarat figyelve. Legjobb barátja Herman Ottó volt, a nagy madártudós, aki heteket töltött mind mezőzáhi mind vasaszentgothárdi otthonában, a mezőségi tavak madárvilágát tanulmányozva. Vezércikkeit a Budapesti Hírlap közölte és díszmagyaros képe ott csüngött a dési megyeház üléstermében, még akkor is, mikor már a románok gyűléseztek ott, és a főispánt prefektusnak nevezték, és

az ősi birtokból már csak ötszáz hold maradt. Mikor az első prefektus levétette a falról a nagy aranyrámás képet, s a magyaroknak már nem volt szavuk, az oláh nép visszakövetelte.

Mondom, Nagyapám egyszerű ember volt, egyszerű és bölcs. Tisztelte a népet, magyart, oláhot egyformán, és szerette a természetet, mindent, amit Isten teremtett és ember még nem rontott el. Vagyonos ember volt, de mezőzáhi szekrényében csak egyetlen fekete, ünnepre való öltözetet találtunk halála napján, amiben eltemethettük. Szakállt viselt, mióta eszemet tudom, és szakállának, akárcsak ruházatának, szivarszaga volt. Abban az időben még kezet csókoltunk nagyapáinknak és emlékszem jól: erős, szikár kezén pergamenszerű volt a bőr. Kemény, szíjjas ember volt. A nyolcvanat is meghaladta már, amikor még mindég azzal mulattatta unokáit, hogy kinyújtotta karját maga elé, és abba csimpaszkodva kellett felhúzzuk magunkat, míg állunk a karjába nem ütközött. Mintha csak tornaterem nyújtóján gyakorlatoztunk volna.

Mindazt, ami emberré nevelt, tőle tanultam. A két legfontosabb tudományt még az első nagy háború idején. Hatéves lehettem, talán hét. Apám hadba vonult a huszárokkal, s mi gyerekek, Nagyapámmal maradtunk. Ő főispánkodott még ekkor. Négylovas kocsin járt be Désre. Nyár derekán, egy reggel, ezzel búcsúzott: „Ma este, naplemente táján, várj reám a tó végiben. Megnézzük, húznak-e a récék?”

A vadkacsázás, vagy récézés, ahogy Nagyapám nevezte, egyik legkedvesebb emlékeim közé tartozik. Ilyenkor ott húzódtam meg Nagyapám megett a füzes szélén, napnyugtakor, s vártunk az áthúzó vadkacsákra. Vízirigók, nádi fülemülék füttyültek, csattogtak a füzes bozótjában meg szerte a nádasban, csérek visítogtak, gémekek szálltak tova a fejünk felett. A langyos szellőnek jó meleg mocsárszaga volt, menyét surrant a nyúló árnyékban, láthatatlan élet matatott körülöttünk a sűrűben. Aztán jönni kezdtek a kacsák a tó felől. A learatott tarló felé igyekeztek. Előbb mindég csak egy. Ez volt a kémjük, oktatott Nagyapám. Erre nem volt szabad löni. Aztán jönni kezdtek a többiek, csoportostól. Kétszer dörrent Nagyapám puskája, két vadkacsa puffant a gyepen. Lord, a fekete-fehér angol vizsla szaladt és hozta őket. Nagyapám átvette tőle, halk hangon meg is köszönte, majd a vadásztarisznyájáról alácsüngő szíjak hurkába akasztotta a zsákmányt. Aztán csak álltunk ott s figyeltük a húzást. Csapat csapat után húzott át felettünk suhogó szárnyakkal, de a puska nem dörrent többé. Kettőnél többet soha nem lőtt Nagyapám. „Mértékletesség a jólét titka” mondogatta ilyenkor. Mi csak álltunk a füzes szélén a sötétedő csöndben s Nagyapám halk szóval magyarázta az esti égen áthúzó madarakat: „ez a tőkés kacsa, amaz pergőréce. Ezek a füttyülők . . . az ott sárszalonka, szürke gém, vakvarjú.” Ittam minden szavát s az este szép volt körülöttünk, békésen, gyönyörűen szép.

Az történt azonban, hogy azon a napon a Kezán-fíúk, gazdatisztünk fiai, feljöttek játszani és magukkal hoztak még három másik gyereket is, pecézni. Ez a játék abból áll, hogy egy mindkét végén kihégyezett kurta kis fadarabot kellett „elütni” a bottal egy bizonyos távolságra. Mindenki háromszor üthet, s aki a legmesszebbre jut el a maga pecéjével, az nyer. Belemelegedtünk a játékba s én bizony meg is feledkeztem Nagyapámról meg a récehúzásról. Naplementekor jutott csak eszembe, de akkor már késő volt. Leszállt a kocsiról, a kocsis meg felhajtott az istállókhöz. Nagyapám átadta a két récét meg a puskát János inasnak, aztán oda jött hozzám a ház végibe.

4. Mi a bajod? – kérdezte komoran.

Meglepődve néztem reá.

5. Nincs semmi baj – vontam meg a vállamat.

Megrázta a fejét.

6. Megszegted a szavadat – mondta – valami nagy baj történhetett. Beteg lettél?

Csak néztem reá és vonogattam a vállamat.

7. Játszottunk – vallottam be.

8. Ül le – mutatott Nagypapám a padra s aztán odaült mellém.

9. Vártam reád – mondta. Én csak hallgattam.

10. Mi a mentséged?

Hallgattam.

11. Jól figyelj ide – mondta halkán –, mert amit most mondok neked, nem mondom el Kétszer..

Sóhajtott, aztán folytatta, halk, rekedtes hangon.

12. Ellophatod valakinek az aranyóráját és visszaadhatod megint. Ellophatod a pénzét és megtérítheted a kárt. Csak egy valami van, amit nem téríthetsz meg soha. Ez az idő. Ha valakinek ellopod az idejét. Ha megvárakoztatsz valakit. Ez olyan, mintha ellopnál ennyi meg ennyi időt valakinek az életéből. Nem térítheted meg soha. Az idő az ember legnagyobb és legfontosabb kincse. Ellophatod valakinek a lovát és visszaadhatod megint. Mindenét ellophatod és megtérítheted. Csak az ellopott időt nem lehet megtéríteni soha. A várakozásban eltöltött időt semmi földi hatalom nem hozhatja vissza. Nincs, elveszett, vége. Örökre elveszett. És te voltál az, aki ezt a jóvátehetetlen veszteséget okoztad. Érted?

Megértettem. Úgy megértettem, hogy Nagypapám szava velem van azóta is, mind a mai napig. Attól a naptól kezdve érzékenyen ügyeltem arra, hogy ha ígéretet tettem valakinek, hogy ekkor meg ekkor itt vagy ott leszek, legyen az főpap vagy szolgálóember, akinek az ígéretet tettem, legyen az fontos tanácskozás vagy felületes találkozás minden fontosság nélkül: ha egyszer ígéretet tettem, hogy ott leszek, akkor ott is vagyok, nem csak idejében, de öt perccel előbb. Mert Nagypapámnak igaza volt: az idő, amit mástól elrabolunk azzal, hogy megvárakoztatjuk, nem pótolható soha semmivel.

13. A szó az ember legnagyobb kincse az idő mellett – mondta volt többször is, ahogy ott ültünk a borizúalma fa alatt a kispadon – aki oktalanságra pazarolja, Istent gyalázza ezzel. Mert Isten azért adta a szót, hogy gondolatainkat közölni tudjuk egymással, hogy megértsük egymást és a világ békességét szolgáljuk ezzel. A baj az, hogy elfogultság irányítja ma az emberi világot és nem a jóakarát. Márpedig az elfogultság gyűlöletet virágoztat és pusztulást terem, akár csak a nadragulya gyökere, a gyűlölet pedig eltöröl mindent erről a földről, amit emberi szív és elme évszázadokon át alkotott...

Hétszázötven voltam, amikor ezeket mondta, s azon a napon indult Apám a kilences huszárok egyenruhájában a háborúba. Még ma is látom, ahogy ott ült a kispadon, ősz szakállával, egyenes derékkal, gácsértollas kopott vadászkalapjával a fején, és mondta súlyos, lassú szavakkal:

14. Bizony, tartsd észben mindég: a szó az ember legnagyobb kincse. Gazdálkodj vele okosan. Nem fecsegésre való, nem is átkozódásra. Ne halljam a szádból, hogy „a fene egyen meg” mert ez azt jelenti, hogy rákos betegséggel kívánod valakinek a halálát. Amikor haragszol, tartsd féken a szádát és gondoldj arra, hogy Isten teremtett mindent és mindenkit, és Istent átkozza, aki átkozódik . . .

Drága jó Nagypám! Mindent, amit az életről és az emberekről, mindazt, amit az emberi élet igazságairól tudok, tőle tanultam. Lám csak, átléptem már én is a nyolcvanát, akárcsak ő annak idején, amikor ott ültünk kettesben a mezőzáhi zsindefődeles kúria megetti borizúalma fa alatt, ahol Nagypám húzódott meg öregkorában, miután Nagyanyám nélkül maradt. De még ma is olyan tisztán hallom a hangját, mintha csak itt állna mellettem:

15. Jóindulat helyett elfogultság vezeti az embereket, és az elfogultság gyűlöletet terem, a gyűlölet pedig pusztulást hoz magával...

Drága jó Nagypám. Hálát adok az Úristennek, hogy szavainak igazságát csak részben élte meg. Erdély pusztulásának csak a kezdetét látta. A mezőszéki oláhok tisztelték benne az igazságos magyar urat, aki halála napjáig igyekezett bölcsen használni a szót, s mondani mindenkinek, az ördög útját járja ma a világ!

De egyebet is tanultam Nagypámtól, amiért egy életen át hálás voltam neki. Kilencéves lehettem, amikor az iskolában egy nagyobb fiú belém kötött, és mivel gyöngébb voltam, rendszeresen üldözött, annyira, hogy elment minden kedvem az iskolától. Azzal kezdődött, hogy parolát nyújtott, s mikor elfogadtam kinyújtott kezét, úgy megszorította a kezemet, hogy sajogtak utána a csontjaim fél napig. Egy idő múlva Nagypám észrevette, hogy valami baj van az iskola körül s amikor megkérdezte az okát, elpanaszoltam neki mindent. Figyelmesen végighallgatott, s utána nem asszonymódra vigasztalt, hanem megtapogatta karjaimat és megcsóválta a fejét.

7. Itt van a baj – állapította meg –, izmot kell rakjunk ezekre a csontokra!

Aztán bevezetett a svéd torna titkaiba. Először lefeküdt a padlóra és ujjaira támaszkodva fölnyomta magát néhányszor.

8. Te próbáld meg – mondta.

Megpróbáltam, de csak egyszer sikerült felnyomnom magam, nagy nehezen.

9. Márpedig ezt gyakorolnod kell – adta ki a parancsot –, legalább tízszer minden reggel és tízszer minden este. De napközben is, ahányszor csak időt tudsz szakítani magadnak.

Egyéb gyakorlatokra is megtanított, végül pedig így szólt:

10. Ami pedig a kézfogást illeti, azt még az iskolapadban is gyakorolhatod, s máshol is.

Ide nézz!

Azzal kinyitotta a markát és bezárta. Kinyitotta, bezárta.

11. Ennyi az egész – mondta s belemosolygott a szakállába –, nem nagy dolog. Látod ezt az izmot itt a kezemen, a hüvelyk- és a mutatóujj között? Tapogasd meg. Ugye milyen kemény? Meg a másik, itt hátul, az ököl végén. Ez a két izom szabályozza kéz szorítását, na meg ezek itt, a könyök alatt. Látod, hogyan mozognak, amikor kinyitom s bezárom a kezemet? Gyakorlat dolga az egész. Ezt pedig gyakorolhatod egész nap. Útban az iskola felé, hazatérőben, a padban, amíg olvasol vagy figyelsz a tanító szavára. Végezheted az asztal alatt, nem látja senki. Fél év alatt olyan kézfogásod lesz, hogy feljajdul tőle bajkereső iskolatársad.

Igaza is volt Nagyapámnak. Fél év se telt s amikor újra kinyújtotta felém gúnyolódva a kezét ellenségem az iskola folyosóján nem fordultam el tőle, hanem elfogadtam a kezét és úgy megszorítottam, hogy beleveresedett. Mikor pedig haragjában el akarta kapni a nyakamat a másik karjával, Nagyapámtól tanult fogással megragadtam a csuklóját, csavartam egyet rajta, s magam is meglepődtem, amikor térdre esett. Attól kezdve békén hagyott.

A Nagyapámtól tanult gyakorlatokat mai napig hűségesen végzem minden reggel és minden este, s még ma, vén fejjel is megállom a helyem szükség esetén, akárcsak Nagyapám tette volt két évvel halála előtt.

Az ezerkilencszázharmincas évek derekán történt. Nagyapám nyolcvanhetedik évébe lépett már akkor, de régi szokásához híven még minden vasárnap délután „udvart tartott” a mezőzáhi kis kúria tornácán. Ezen a napon is, templom és déleled után, jöttek föl hozzá a falubeliek a maguk gondjával-bajával, magyarok, oláhok; az öregúr pedig ott állt a tornác lépcsője fölött és fogadta a sorban állókat, egyiket a másik után. Egyiknek megdőglött a tehene és kölcsönre volt szüksége, hogy másikat vehessen. Nagyapám előkotorta belső zsebéből a pénztárcáját, kiszámolta a pénzt, egy papírra fölírta az ember nevét meg az összeget.

12. Amikor lesz pénzed, visszafizeted – ennyi volt az egész.

A következőnek beteg volt a gyereke, a harmadikat elhagyta a felesége, a negyediknek Isten tudja, mi baja volt. Nagyapámnak volt orvossága mindenre. Jánoskának, a lovászlegénynek odakiáltott, hogy fogjon be a kordéba, és vigye be a beteg gyereket, anyjával együtt az orvoshoz. Annak, akit elhagyott a felesége azt tanácsolta, hogy menjen utána és ígérje meg, hogy nem veri többé. Egy megsántult ökör lábára adott egy kanálnyi „perui balzsamot”, ami kiszívja a kurta kígyó marásának mérgét, és így tovább. Mindenki, aki fölment vasárnap délután oda a tornác alá, megnyugodva ballagott haza.

Azon a bizonyos augusztus végi vasárnap délutánon, ha jól emlékszem, 1936-ban történt, én is ott ültem a tornác végiben s vártam, hogy befejezze Nagyapám az udvartartást, s utána lekocsizzunk a buzsori nádas szélire, sárszalonkát és vadkacsát vadászni.

Abban az évben már érezni lehetett Erdélyben is az ébredező román nacionalizmus hatását, a magyarelles hangulat terjedését, de a Mezőség eldugott falvaiban még csendes volt minden.

A tornác alatti kisudvaron már csak négyen ácsorogtak, s egy ötödik a lépcső lábánál gondjait panasolta Nagyapámnak, amikor zaj kerekedett a behajtó alatt. Valaki oláhuul káromkodott, részeg hangon, s nyomban rá meg is jelent az orgonabokrok által szegélyezett kocsiúton egy nagydarab tüzös ember, bottal hadonászva s mögötte ott lihegett Jóska, a kocsis, meg Lajos, a kertész. Próbálták megállítani, de a részeg oláh két kézre kapta a füttykőst.

13. Aki kezet vet rám, agyonverem! – fogadkozott haragosan.

14. Hagyjátok jönni! – kiáltott alá Nagyapám a tornácra – szabad bejárása van itt mindenkinek, aki szót kíván váltani velem!

Így aztán félreálltak az útjából s jött is a nagy tüzös oláh, haragosan, botját lóbálva.

15. Mit álltok ott román létekre – támadt rá az ott várakozókra – mit könyörögtök hozzá? A magyarok ideje eltelt! Nincsenek többé grófok! Itt Nagyrománia van! Kotródjatok haza, mielőtt beverem a fejeteket! Ebben az országban nem koldul többé a román, hanem parancsol! Takarodjatok innen, szégyentelenek!

16. Hé! – szólt alá Nagyapám a tornácra, románul – Az jön ide hozzám, aki akar! Én parancsolok itt, nem te!

17. Parancsolsz, mi, kutya magyar? – hördült fel a részeg oláh és botját rázva lódult a tornác felé. – Kiverem én a parancsolást belőled, gróf úr!

Már ott volt a lépcső alatt, hosszú botját két kézre markolva. De ekkor már lábon voltam én is. Kézbe vettem a falnak támasztott serétes puskát. Csőre töltöttem. Csattant a fegyver zárja. Nagyapám rám nézett. Rosszallás volt a szemében.

18. Tedd le a fegyvert – mondta halkán, de keményen.

Aztán az előtte álló panaszos emberhez fordult, aki ijedten bámult a tüzösre. Magyar volt ő is.

19. Állj félre az utamból – mondta Nagyapám. Az ember sebesen oldalra sirült. Nagyapám lelépett a részeg elé. – Hogy mersz idejönni részegen? – mordult az oláhra –. Takarodj haza Gligor, s ha kijózanodtál, visszajöhetsz.

A tüzös oláh arca elsötétült.

20. Ez Románia! – ordította Nagyapám arcába – érted, ungar? Itt mi vagyunk az urak, nem te! Akkor jövünk és megyünk, amikor jólesik! Érted? Ha nem, megtanít ez a bot.

Mielőtt odaugorhattam volna, Nagyapám elkapta a fölemelt botot, kicsavarta a részeg ember markából s bedobta messzire a bokrok közé.

21. Takarodj haza, részeg disznó – csattant rá az emberre –, mielőtt téged is a botod után hajítalak!

De akkorra már ott volt Jóska kocsis és Lajos, a kertész. Rávetették magukat a részeg emberre s az ott várakozókkal együtt vonszolták kifele az udvarról nagy kiabálás közepette. Nagyapám a lépcső végében álló megszeppent magyarhoz fordult.

22. Na, miről is beszéltünk? Igen, beteg a tehened, emlékszem már. Keverj egy kupica pálinkába fél marék reszelt fokhagymát s öntsd le a torkán. Férges a tehened, Ferenc, egyéb baja nincsen. A pálinkás fokhagyma kiűzi belőle. Eredj, ki a következő?

23. Nagyapa – mondtam neki, amikor magunkra maradtunk – nem kellett volna lemenjen ahhoz a részeg oláhhhoz. Kítettük volna a szűrét gyorsan, csak egy szavába került volna.

Rám nézett.

Románia vagy nem – mondta csöndesen – az én harcomat nem harcolhatja más, mert akkor már be is dughattok a föld alá.

Szeme rátévedt egy mázolt bádogcsuporra, amit a szolgáló feledhetett volt ott a tornác könyöklőjén. Érte nyúlt, kezébe vette. Ujjai rászorultak az edényre, s az edény horpadni kezdett. Mosoly bujkált a szakállában, amikor odanyújtotta nekem. A csupor nem volt többé csupor, csupán egy horpadt bádog.

Nagymama a konyha felé néző sarokszobát lakta s Nagyapám, akinek szállása volt Kolozsvárt is a Deák Ferenc utcai házban, oda rakodott le a Nagyanyám melletti szobába, amit azelőtt vendégszobának használtak. Még puskáit is ott tartotta, abban a szobában, hogy „kéznél legyenek”. Egy rézzel kivert, Amerikából hozott golyós puskája volt, amit „winchester”-nek nevezett és ugyancsak winchester nevezetű sörétes puskája, amiből hat töltényt lehetett kilőni egymás után. Ezt azért tudom, mert évekkal később, Nagyapám engedélyével én magam is használtam azt a puskát, miután ő már abbahagyta a vadászatot.

De akkoriban, amikor ott élt velünk Szentgothárdon, ugyancsak nagy vadász volt. Különösen az esti vadkacsa-húzásokat kedvelte. Ilyenkor engem is magával vitt, Lord nevezetű foltos vizslájával együtt. Többnyire a nádas szélén álltunk föl a „kacsa-lesre” vagy a dombon lévő kukoricás szélén, különösen a „húzás” elején, amikor a kacsák még kiszálltak a környékbéli tarlókra hullott magot keresni.

Lám, átléptem már én is a nyolcvanát, akárcsak ő annak idején, amikor ott ültünk kettesben a vén borízúalma fa alatt a mezőzáhi zsindeyes kúria megett. Ma is olyan tisztán hallom a hangját, mintha csak itt állna mellettem: „Jóindulat helyett elfogultság vezet az embereket s az elfogultság gyűlöletet terem. A gyűlölet pedig előbb-utóbb pusztulást hoz magával...”

Drága jó Nagyapám, akkor már Mezőzáhon élt, oda húzódott vissza Nagyanyám halála után, s hálát adok a Jóistennek, hogy szavainak igazságát csak részben élte meg. Úgy a román király emberei, mint a mezőszéki oláhok tisztelték benne az igazságos magyar urat, aki halála napjáig igyekezett bölcsen használni a szót s mondta, mondta mindenkinek, akivel

összehozta a sors, magyarnak, románnak egyformán, bármennyire is unták már a szavait: „Az ördög útját járja ma a világ, elfogultság diktálja a politikát és el is visz az ördög mindnyájukat...”!

Bizony, így is történt. S én, a megvénült unoka idekint a száműzetésben már csak annyit tehetek, hogy megőrzöm ennek a bölcs magyar nemzetes úrnak a tanítását, hogy el ne vesszen ebben az ember okozta zűrzavarban. Amit Isten és ember viszonyáról tudok, amit a jóindulat erejéről és az elfogultság átkáról tudok, amit az embernek embertársai felé irányuló elkötelezettségéről tudok, amit arról tudok, hogy mit jelent és mivel jár erdélyi magyarnak lenni: azt mind tőle tanultam, maréknyi, gyorsan múló esztendőik során. Bár gonosz népek a sírját is eltüntették odahaza, nyomát is eltüntették: áldja meg emlékét az egy örök Isten.

Azért viharzik manapság ilyen szörnyűségesen a történelem szele, mert sok szemetet kell még elfújnia erről a földről, míg végre újra sziklát lel alatta!

5. Apámmal, anyátlanul

Lám csak, elvándorolt velem az emlékezés újra. Magamról akartam írni s mindarról, ami velem megesett. Anyátlanul nőtem föl, magányosan a sok ember között. Két éves sem voltam még, amikor szüleim elváltak s én Apámmal maradtam Bunon, egy Küküllő menti kis faluban. A szentgothárdi házban Apám legidősebb nővére, Rákhel néni, gróf Horváth-Toldi Rudolfné uralkodott, akinek egy fia volt, a nálam öt évvel idősebb István, valamint egy lánya, a nálam egy évvel fiatalabb Margit. Rudolf bácsi hivatásos katona volt, ezredes, akit csak ritkán láttunk. Margitban azonban testvérré találtam. Együtt nőttünk föl, ugyanabban a gyermekszobában, ugyanannak a „dadinak” a gondozásában, majd két évre rá ugyanannak a francia nevelőnőnek a zsarnoksága alatt, akinek „mademoiselle Tox” volt a neve, s akinek a bosszantása bimbózó életünk első valódi sportja volt.

Úgy nőttünk föl, mint valóságos testvérek. Margit gondolta ki az ötleteket, én voltam a végrehajtó. Ő mulatott a sikeren, én kaptam a szidást. Mint például a „nyúlgyumi” esetében. Volt egy néni, Rudolf bácsinak a nővére, akit nem kedveltünk túlságosan, mert mindig hibát talált a „viselkedésünkben”. A kertben, a fácánok mellett sok volt a nyúl is. Egyszerű, közönséges mezei nyúl. Egy délután, játszás közben, találtunk néhány kemény, gömbölyű, barna golyóbist, ami, kiderült, a nyulaktól maradt ott. Margitnak mindjárt volt ezzel kapcsolatban egy ötlete. Engem kiküldött a kertbe, hogy gyűjtsek ezekből egy marékra. Ő maga beosont a konyhába és megkérte a szakácsnét, hogy olvasszon egy kevés csokoládét, mert „bonbont” akar készíteni Gabi-néninek”. A szakácsné megoldasztotta a csokoládét, Margit kicsempészte hozzám a kertbe, ahol én már vártam reá egy jó maréknyi „nyúlgyucival”, amit Margit megferesztett az olvasztott csokoládéban s míg a csokoládé száradt ezeken, ő kilopott a nappali szobából egy kis virágokkal díszített papírzacskót, amiben azelőtt valami édesség volt, és ezt megtöltöttük csokoládéban megfürösztött „nyúlgyúval”, majd ügyesen visszacsempészte a nappali szoba asztalára. Öt perccel később belépett Gabi néni, meglátta a kis zacskót, belenyúlt, kivett belőle egy csokoládés nyúlgyut és jóízűen megette. Mi a nagy karosszék mögé bújva lestük. Megrágtá, majd kinyúlt egy második után, a szájába tette azt is. Mi figyelve bámultuk a szék mögöl. Ekkor lépett be Rákhel néni a szobába.

9. Micsoda csokoládé-bonbonok ezek? kérdezte Gabi néni –, különös ízük van! – és nyújtotta a zacskót Rákhel néninek.

Margit elvörösödve ugrott elő a karosszék mögül, kikapta a zacskót Gabi néni kezéből és kiszaladt az ebédlőn át a verendára, onnan le a lépcsőn s ki az ajtón. Én követni próbáltam, de Rákhel néni elkapott.

10. Miféle haszontalanságot követtetek el már megint? – kérdezte szigorúan –, abban a zacskóban nem volt már semmi! Margit! Gyere vissza rögtön!

Váljék becsületére, Margit visszajött, de már nem volt zacskó a kezében.

11. Hol van a papírzacskó?

12. Miféle zacskó?

13. Amit kivittél!

14. Én???

Mint mindég, Margit ezúttal is megjátszotta az ártatlant. S Gabi néni élete végéig nem tudta meg, hogy mit evett, ami olyan jó volt. Évekbe tellett, mire Margit elég bátorságot gyűjtött ahhoz, hogy elmondja az anyjának, hogy mivel etettük meg szegény jó Gabi nénit azon a napon.

Az élet Szentgothárdon haladni látszott a maga sima, barátságos medrében, minden zökkenő nélkül. Aztán egyszerre csak híre jött, hogy Apám megsebesült az orosz fronton. Valami bécsi kórházba vitték. Mindjárt utána Marika néni, aki mint önkéntes ápolónő vett részt a háborúban, sebesült honvédet próbált kimenteni a gépfegyver tüzeiből, de megsebesült ő is, és orosz fogságba esett. Marika néni, báró Atzél Elemérné, apám és Rákhel néni nővére volt. Rákhel néni nyomban kivitette magát a szamosújvári állomásra és elutazott valamerre, hogy segítségére legyen Apámnak és Marika néninek. Jó hosszú idő múlva került csak vissza s magával hozta Marika néni két gyermekét: a nálam egy évvel idősebb Édit és öt évvel idősebb Lídiát, aki nagyon szép leány volt és akit mindenki Diának nevezett. Mások beszédéből rendre megértettük azt is, hogy befolyásos angol barátok közbenjárására Marika nénit az oroszok kiadták Svájcnak, és őt egy lausanne-i kórházban gondozzák, míg Apám sebesülése javulóban van a bécsi kórházban.

Akkoriban még nem volt telefon Szentgothárdon, így az izgalom hamarosan lecsöndesedett és az élet visszatért a maga békés rendjébe. Dia és Édi sokkal idősebbeknek érezték magukat, semhogy leereszkedtek volna hozzánk, gyerekekhez. Édi már lovagolt és Bőjthe úr, az intéző javaslatára nekiadták használatra apám „Átok” nevű öreg hátslovát. Ki is lovagolt vele mindennap kétszer is a falu fölötti mezőkre, és amikor hazatért, a ló izzadt volt és szuszogott. Megesett az is, hogy a ló nélküle érkezett haza az istállóba, és Édi csak később bandukolt le a dombról. Mérgesen és haragjában megverte volna a lovat, ha a kocsisok engedik.

Dia viszont, mint tizenöt éves nagyleány, csak Mademoiselle Tox-szal barátkozott és így a mi életünk, Margité és az enyém, visszatért újra megszokott medrébe.

Apám ritkán volt velünk abban az időben. Apám és az automobil csak jött és már ment is. „Ki kell futkossa magából a keserűséget szegény feje” hallottam egyszer Nagyanyámat, amikor Rákhel nénivel beszélgetett kettesben, mire Rákhel néném ennyit felelt szárazon: „a keserűségről már régen megfeledkezett. Most a színésznők rángatják az orránál fogva.”

A színésznővel kapcsolatban nekem is van egy emlékem Apámról. Talán ötéves lehettem, amikor Apám bevitt magával Kolozsvárra. Ott ülhettem mellette a piros kocsiban a bőrülésén és rettentő büszke voltam. Ahogy végigpöfögtünk a falun, az asszonyok, gyerekek kiszaladtak a házakból, s bámultak bennünket. Kolozsvárt Dédapám Deák Ferenc utcai házában szálltunk meg s még aznap este elvitt Apám a színházba. Sötétkék bársonyból készült új ruhát is kaptam, csatos fekete cipőt fehér harisnyával, s bár mindez kissé kényelmetlen volt, izgatottan vártam a színházra, mivel Apám megmondta, hogy a Leányvásárt nézzük meg. Azt már tudtam, hogy mi a vásár: teheneket, lovakat adnak és vesznek ott a gazdák. Apám egyszer elvitt a mócsi vásárra, ahol ökröket vettünk. Szép volt a színház, nagy és fényes, tele díszes öltözetű néppel. Ültem Apám mellett a páholyban s izgatottan vártam, hogy mikor kezdődik a vásár, mikor hozzák be az eladó lányokat. Aztán lármázni kezdett odalent a zenekar, szétnyílt a nagy függöny s betáncolt a színpadra egy nagy sereg leány. Meresztettem a szememet. Egyszerre csak behátrált egy cifrán öltözött nagydarab fehérnép, hangosan visítózva valakire, aki még odakint lehetett. A sok fodros szoknyában akkora feneke volt, hogy elrikkantottam magamat, mint aki jó vásárra bukkant: „Papi, Papi! Ezt vegyük meg! Ez elég jó lesz nekem is, neked is!”

Nagy hahota támadt erre odalent a nézőtéren, felénk fordultak mind a fejek. A behátráló színésznő is abbahagyta a visítózást, felnézett a páholyunkra és meglengetett a kezében egy kis fehér kendőt.

Színház után együtt vacsoráztunk ezzel a színésznővel egy nagy cigányzenés vendéglőben, s én biztos voltam abban, hogy Apám megvásárolta őt a számunkra. A színésznő neve Berky Lili volt.

Emlékeim nagyon zavarosak ezekről az első évekről. Anyámat nem ösmertem akkoriban, tehát nem is tudtam arról, hogy volt egy anyám. Olykor János az inas adta rám a ruhát reggelente, olykor a szobalány s olykor egy idősebb asszony, akinek Linus volt a neve. Alighanem Apám háztartását vezette. Csak később jöttem rá, hogy más gyerekeknek anyjuk is volt, nem csak apjuk. De ekkor már nem Bunon voltam, hanem Vasasszentgothárdon, Nagyanyámnál. Hogy mikor kerültem oda s miért, azt ma se tudom. Valamikor 1912 körül történhetett. Anyám ott se volt, de volt egy Nagyanyám és Nagynéném, Apám nővére, és Margit. Délebéd utáni alvásunkra összedobtak ugyanabba a rácsos ágyba. Akkor jöttem rá a fiúk és lányok közötti különbségre. Ebben a korban azonban nem volt reám különösebb hatással.

A kicsi domb ott a ház előtt s az árvíz, ahogy elnyelte lassan, sokszor eszembe jutott azóta is, anélkül, hogy emlékét idéztem volna. Sokszor láttam azóta is azokat a szennyes, iszapszagú, alattomos hullámokat, ahogy jöttek, ahogy körülfojták a dombot s elnyelték azt a világot, ami az enyém volt. Gyakran találkozom azóta is velük, ma időnek nevezem őket, s lassan nyelik el mellőlem a napokat, játékaimat, amikkel halálosan komolyan játszom, nyelik el napról-napra azt, ami kedves.

Erről a távoli korról csak zavaros emlékeim vannak. Tudom, hogy sokat voltam egyedül, mindenféle asszonyszemélyre bízva, akik keveset törődtek velem, s ez jól is volt

úgy. Kevés közülük is volt hozzám, s az életemhez, amit belül, magamban életem. Néha városban voltam, néha falun. Csak arra emlékszem világosan, hogy egyszer elvittek Anyámhoz.

Hosszú ideig várok egy csúf, szürke városi házban, s az a ház, tudom, Budapesten volt. Ott már igazán egyedül voltam, csak egy öreg inas nézett utánam néha. Napok teltek el, borzasztó hosszú napok. Az utcára nem volt szabad kimenni, csak a lépcsőn s egy zárt szűk udvaron játszhattam. Egyetlen játékom egy szürke gumilabda volt, s ezzel töltöttem az időt, meg a házmester fiával, akit Aladárnak hívtak.

Lompos, szürke napok után fedeles kocsi állt meg a kapu előtt, abból kikecmergett egy csúnya öregasszony, s azt mondta, hogy értem jött, ő viszen Anyámhoz. Elbúcsúztam Aladártól s bebújtam a fedeles kocsiába. Az elindult velem, s az öregasszony arról beszélt, hogy milyen jó barátok leszünk ezután.

Emlékszem, hogy vonatra ültünk s borzasztó sokat mentünk vele. Hosszas utazás után egy másik nagy idegen városba érkeztünk, abban a városban lakott Anyám.

Arcára alig emlékszem vissza. Szép, szomorú, barna asszony ködlik fel néha lelke tükörén, ki zongoránál ül és halk dalokat játszik. Valami szóval ki nem fejezhető puhaságára emlékszem csupán, ami nézésében, sok barna hajában és szelíd szavaiban volt. Ez a puhaság így együtt az Anyám.

Arcára nem emlékszem már. De emlékszem, hogy egy nagy könyvesboltban megvettük Dörmögő Dömötört és én már tudtam olvasni egy kicsit. Kis sárga íróasztalom volt, tetején villanylámpa, s délutánonként, mikor sétából megjöttünk, odaültem a lámpa alá s olvastam a vastag zöldes kötésű könyvet. Néha nem értettem egy-egy szót, s azt aláhúztam piros ceruzával. A kisasszonyt, akit mellém adtak, nem kérdezhettem meg, mert nem tudott magyarul, osztrák volt szegény. Este bejött Anyám, s ő elmagyarázta a szavak értelmét, amiket aláhúztam. Tudom, hogy tőle tanultam ezt a szót: selyma. S tőle tanultam ezt is: motoszkál. Meg azt, hogy himpellér.

Tudom, háború volt akkor a világban, s Apám is benne harcolt. Séta közben a kisasszony osztrák katonákat bámultatott velem, de én nem rajongtam az osztrákokért, s a magyar huszárokat dicsértem helyettük. Ezért az osztrák kisasszony sokszor megharagudott reám és beárult Anyámnak. Emlékszem jól, Anyám egyszer megkérdezte tőlem:

- IV. Miért haragszol az osztrákokra, fiam?
- V. Mert a császár is osztrák! – mondtam, s éreztem a dacot mellemben feszülni.
- VI. De a császár jó ember – igyekezett Anyám megbékíteni.
- VII. Kutya osztrák! – vágtam ki gyorsan, de éreztem, hogy nem az én szavaim ezek.

Anyám elszomorodott.

- VIII. Kitől hallottad ezt? – kérdezte.
- IX. Apámtól – feleltem büszkén.
- X. Nem szép Apádtól, hogy ilyeneket mond – mondotta csöndesen Anyám – , most ő is a császár katonája.
- XI. Ő aztán nem! – vettem fel a fejemet. – Ő Magyarország katonája! Huszár!

XII. De Magyarországnak a császár a királya!

Ezen aztán napokig gondolkodtam.

A ház, ahol Anyám lakott volt akkor, egy hegynek szaladó utca tetején fészkelte, az utca tele volt mindig varjúval és otromba nagy szenes szekerekkel. A fuvarosok mindig ordítottak s ostornyéllal verték a lovakat, pedig kapaszkodtak szegények, csúsztak, botorkáltak, nyögtek és néha összeestek. A varjú s a kínlódó lovak maradtak meg emlékezetemben abból az utcából, s azóta is felködlik képe sokszor, ha vert lovat, vagy háztetőn gunnyasztó varjakat látok.

Emlékszem a karácsonyra is, amit ott éltem meg, Anyámmal. Emlékszem egy szép karácsonyi boltra is, belül emeletes volt és tele csodálatosan szép holmival. Az utca nevét is tudom, ahol a bolt volt. Kartnerstrassénak hívták. Emlékszem a karácsonyfára is. A zongora mellett állt és éppen a mennyezetet érte. Sok-sok játék volt körülötte, vár és katonák, ágyúk és lovak, fák és sövények, minden, ami ahhoz a háborús világhoz kellett. De könyveket is kaptam, s azoknak jobban örültem, mint a katonáknak.

Emlékszem, azon a karácsonyon becsaptam Anyámat. Már ünnep előtt titokzatos dolgok történtek, angyalhaj hevert a szőnyegen, fenyőszag volt, de én tudtam, hogy mindez csak értem van. Tudtam, hogy nem angyal hozza a karácsonyfát, s a játékokat sem ő, hanem boltokban árulják és pénzért veszik. Láttam otthon, mikor a cselédek a karácsonyfával bajlódtak, Apám vadászni volt, s estére készen kellett legyenek vele. Én is segítettem nekik olyankor a díszítésnél. Nem kívánta senki, hogy higgyek az angyalban.

De éreztem, hogy Anyám nem tudja ezt s szeretné, ha hinnék benne. És *hittem*. Színészkedtem neki, s szaladtam az ablakhoz, ahol éppen akkor röpült át az angyal. Örvendtem a fenyőszagnak s megtaláltam az elhullatott aranyszálakat. - Itt járt az angyal – súgtam titkolódva, és Anyám örült neki, mint egy gyerek.

Emlékszem még egy idegen emberre, aki néha Anyám mellett volt, ott állt a karácsonyfánál is. Jelenléte zavaró volt, s tudom, hogy barátságtalan voltam hozzá, pedig sokszor kaptam ajándékot tőle. Arcára nem emlékszem, csak arra, hogy barna ruhában járt, s professzor úrnak címezték a házban.

Emlékszem még egy fekete pudlira, fursán volt nyírva, ki tudta nyitni az ajtókat és Trefinek hívták. Lakott velünk egy Maxi nevű sárga tacsó is, ez néha rosszul viselte magát a szobában, s olyankor elbújt az ágy alatt.

Aztán nem tudom, hogyan történt, de egyszerre nem voltunk Bécsben többet. Kis osztrák faluban laktunk, mely azért olyan volt éppen, mintha város lett volna, csak a házak nem álltak olyan szűken egymáshoz szorítva. A közelben erdő is volt, meg patak.

Emlékszem, mindennap sétáltunk az erdőn, nagyon rendez és kulturált erdő volt, széles utakkal. Barnák voltak a fák, barna volt a föld a fák alatt, s nyirkos avarszag lengett körülöttünk. A két kutya rigókat kergetett a bokrok között, s mi mentünk egymás mellett az úton, és nem beszéltünk semmit.

Utolsó képem Anyámról, amit lelkemben őrzök, abból az erdőből való. Csevegő patakon át fehérülő nyírfahíd. Azon egy percre mindig megálltunk. Néztük a surranó vizet,

Anyám meg én. Párák csúsztak elő a fák alól, nyirkosak, alattomosak. Csend volt a barna erdőn, élettelen csend.

Egyszer felnéztem Anyámra. A híd karfáját fogta, s elnézett messze a fák közé. Csak nézett és én tudtam, hogy nem látja a fákat és nem lát semmit, ami körülötte van. Szomorú, sápadt arcán két csillogó könnycsepp ereszkedett alá.

Ez az utolsó kép Anyámról, amit lelkemben hordok. Másnap vonatra tett, s többet nem láttam soha. Olyan forró volt a csókja ott a lármás, szénzagú állomáson, hogy még ma is érzem.

6. Újmama

Egy kora nyári napon, Kolozsvári útjáról hazatérve, Rákhel néni behívott a nappali szobába, Margitot kiküldte, nagyon komoly arccal leült és magához intett. Próbáltam kitalálni nagy sebesen, hogy mi rosszat követtem el, de Rákhel néni nem adott időt. Rám nézett, nem haragos csak nagyon komoly szemekkel és ezt mondta: „Albi, Apád megnősül.” Majd látva tétova arcomat, megmagyarázta: „Mostohaanyád lesz hamarosan.”

A *mostoha* szó megdöbbenett. Sok mesét hallottam mostohákról, s egyik se volt barátságos. Nem szóltam semmit, de úgy látszik megérezte döbbenetemet, mert gyöngéden magához húzott és megölelt. „Mi mindég veled maradunk” mondta és megcsókolt „s ne félj a szótól, hogy mostoha. Sok jó mostoha is van, több, mint rossz. Anyád lesz Ila, meglátod.”

Ekkor tudtam meg, hogy Apám új feleségének Ila lesz a neve. Izabella, báró Mannsberg Izabella. Bécsben ismerkedtek meg, a kórházban. Ő is önkéntes ápolónő volt, mint Marika néni.

De sok időm nem volt a „mostohaanya” gondolatán tűnődni. Minden egyébnél súlyosabb volt a gondolat, hogy Rákhel néni elköltözik tőlünk, s így Margit is. Kolozsvárra költöznek s nem leszünk többé együtt. A költözködés pedig megkezdődött nyomban. Borzalmas volt. Több igásszekérnyi bútort hoztak be Szamosújvárra, a vasútállomásra, s hoztak ki helyükbe idegen bútorokat, ládákat, mindenfélét. Megtöltötték velök a szobákat. Rákhel néni szobáját, a gyermekszobát, ahol Margittal együtt laktunk. Számomra külön szobát rendeztek be a földszinten, ahol együtt kellett aludnom a „nevelő úrral”, mert akkor már ilyesmi is volt mellettem, mint Margit mellett Mademoiselle Tox. Az én nevelőm egy magos fiatalember volt, aki tanárnak készült és megkívánta, hogy a cselédség „tanár úrnak” szólítsa, így annak szólítottam én is. Ő kellett tanítson az írás és olvasás mesterségére, amit én már négyéves koromban megtanultam Nagymamától, aki egy fillérig fizetett minden bekarikázott betűért, amit az újságban találtam, kezdve az „a” betűvel és később levont ebből egy fillért minden betűért, amit elmulasztottam bekarikázni.

Ha ma, ennyi esztendő múltával visszagondolok erre az időre, azt hiszem, ez volt életem legnehezebb szakasza. Amikor Rákhel néni felült a kocsira, Margit megcsókolt és felült melléje, s a kocsi elindult velök, le a hosszú, kanyargós kerti úton, a jázminbokrok

mellett, ahol bújócskát játszottunk volt, a fehér törzsű nyírfák mellett, ahol a homokláda volt, melyben még ott szomorkodtak Margit ott felejtett játéka. Aztán a kocsi eltűnt velök a fenyves mögött, és én tudtam, fájdalmasan tudtam, hogy nem fog visszatérni soha.

Elöntöttek a könnyek, leszaladtam a bokrok közé, és zokogtam. Aztán egy nyirkos kutyaorr érintette meg az arcomat. Menyecske volt, a kis sárga tacsó, Apám kutyája. Magamhoz öleltem és sírtam, sírtam, sírtam. Senki nem jött le a bokrok közé, értem, csak Menyecske. Mindenki mást lefoglalt a háztakarítás, készülődés az új asszony fogadására. A „tanár úr” pedig írta lelkesen az ünnepi beszédet, amit nekem kellett elmondanom majd „az új mama” érkezésekor. Amiről én nem is tudtam.

Ha jól emlékszem, három napra rá történt az „érkezés”. Fehér galléros sötétkék bársonyruhámba öltöztettek, markomba nyomtak egy nagy virágcsokrot, s ott kellett álljak az ajtó előtt, amikor a nagy fekete automobil megállt a ház előtt. Előbb Apám szállt le a vezető-üléstről, átjött a másik oldalra, s leemelt onnan egy sárga bőrkabátos asszonyt, míg az egyenruhás sofőr ült feszesen, mellén összefont karokkal. A tanár úr megbökött engem, egy lépéssel előre tolt, s én belekezdtem a betanult leckébe, mely így kezdődött:

Szeretett Apám és Anyám...!

Elhadartam a betanult leckét, nyújtottam a virágcsokrot s vártam. Egy kesztyűs kéz kinyúlt a virágokért, egy másik kesztyűs kéz megérintette a fejemet s egy idegen hang ennyit mondott:

15. Milyen kedves...

Aztán félretoltak az útból, Apám, aki egyenruhás volt, és az idegen bőrkabátos asszony beléptek a házba, fölmentek a lépcsőn, a sofőr meg a cselédek kiszedték a poggyászt a fényes fekete automobilból és hordták be a házba. Én meg ott álltam az ajtó előtt, hátam megett a tanár úrral és nem volt ott senki, aki egy szót szólta hozzám. Lebandukoltam a kertbe, a bokrok közé, leültem és mintha csak jég engedett volna föl bennem, elkezdtem sírni. Aztán egyszerre csak ott éreztem az arcom bőrén egy kutya nyirkos orrát. Mindkét karommal átöleltem a Menyecske nyakát és valami úgy zajgott bennem, hogy zokognom kellett.

Egyszer már írtam erről, sok ideje annak, a Titokzatos őzbak című könyvem egyik fejezetében. Akkora nyomot hagyott a lelkemben.

Ennyi sok hosszú esztendő után, ha visszagondolok erre a napra, nem érzek egyebet, csak mély szomorúságot. Ebből az asszonyból hiányzott valami, az a meleg valami, ami ott van valahol minden asszony lelkében. Élete végéig hűséges volt urához, mint egy alázatos kutya, bármit is követett el ellene. De szeretetet soha nem éreztem áradni belőle. Gondomat viselte, mint egy kötelességet, amit el kell végezni. De még annyi sok év után sem fűzött össze bennünket semmi, amit érzésnek lehetne mondani. Mégis: tisztelettel hajlok meg emléke előtt, mert olyant cselekedett, amire nem tudok példát.

A román kommunizmus elől Apám is, ő is Dunántúlra menekedtek. De rövid hat évvel a menekülés után ő „hazatért”, hogy megmentse az otthonból, ami még menthető. A vasútra még volt pénze, de többre már nem futotta. Gyalog indult neki az országútnak, Szamosújvárról Szentgothárdra. Gyalog és élelem nélkül. A ház, mely annyi évig otthona volt, még állt a dombtetőn. A falu népe kigyúlt az országút szélire, míg fáradtan vonszolta

magát „hazafele”. Asszonyok sóhajtozva, sokan sírva nézték. De senki se mert odamenni hozzá. Emberek csúnya szavakkal szidták a „hajdani grófnét”, és senkinek egy jó szava sem volt. Pedig hány alkalommal segített mindegyiken kórházban szerzett tudásával és tapasztalataival! Fölvánszorgott a kopár domboldalon, ami valaha a híres park volt. A ház elején a Román Kommunista Párt táblája csüngött. Mikor a román csendőrök ráfordultak, hogy „mit keresel itt, büdös magyar kurva” egyszerűen azt felelte: „hazajöttem, ez az otthonom”. Valamennyien ismerték, tudták, hogy nem tett semmi rosszat, de jó volt mindenkinek, akinek segítségre volt szüksége. Bezárták a hajdani gyerekszobába, ahol az emlékek súlya alatt megroppant újra meg újra. Fegyveres suhancokkal őrizték nappal és éjjel, akik gúnyt űztek belőle, bár ismerték őt jól. És újra meg újra feltették neki ugyanazt a kérdést: miért jött haza? S a válasz ugyanaz volt: mert ez az otthonom, jussom van itt lenni. Faggatták hivatalos emberek, hogy hol van az Apám? Hol vagyok én?

„Nem tudom” - felelte - „honnan tudnám?” Verték, kínozták ocsmány módszereikkel. De csak annyit mondott újra, meg újra: „nem tudom, nem tudom!”

Végül is a katolikus egyház egy papja – mivel katolikus volt – kijárta, hogy elhelyezzék szegényt az egyik katolikus zárdában, mint kertészt. Szegényke, ma már bizonyára nem él. De bárhol is van, legyen ez a kis írás virágkoszorú a sírján, virág, amit sok-sok gonosz évvel ezelőtt nem vett át tőlem.

7. Sanyi

Az élet megváltozott Szentgothárdon. Először üres lett, nagyon üres. Margit nélkül, Rákhel néni nélkül, Dia és Édi nélkül, nagyon üres. Nagypám és Nagyanyám látogatása nélkül. Ők Mezőzáhon éltek, ahol Nagypámnak szép nagy birtoka volt s magukhoz vették az Atzél gyerekeket is. Megtudtam egyszer azt is, hogy anyjuk, Marika néni Lausanne-ban meghalt még azon a nyáron s Diát beadták valami Baár Madas nevű budapesti előkelő nevelőintézetbe és Édi is menni fog ősszel a Ferenc József nevű intézetbe, ahol a gyerekek egyenruhát viseltek, mint a katonák, szép aranyveretű karddal. Margit bátyja, István már ott volt az elmúlt tanévben. Megtudtam Apámtól, hogy ő is ott tanult nyolc esztendőn át és engem is oda adnak be, mihelyt betöltöm a tíz évet. Apám annyi mulatságos történetet mesélt arról az iskoláról, hogy én is kedvet kaptam hozzá.

Az új mama érkezése után, ami nyár elején történ, újra elment a háborúba s én egész nap a kertben bújtam meg. Sűrű bokrokban, ahol Margittal szoktunk volt játszani, vagy fönt a felső fenyvesnél, ahol homokládánk volt néhány elhagyott játékkal. Nyáron a „tanár úr” is elment valahova igazi iskolában tanítani, s én igazán magamra maradtam. Abban az időben barátkoztam össze Sanyival, parádés kocsisunk velem egyidős fiával. Új mama nem kedvelte ezt a barátságot, mert, ahogy mondta, sok olyan rossz szokást vettem föl tőle, ami nem illett úri fiúhoz.

Sanyi sok mindenre megtanított, aminek hasznát vettem az életben. Ő tanított meg birkózni. Délutánonként felhozta néhány barátját a faluból, oláh fiúkat, akikkel vagy birkóztunk, vagy bújócskát játszottunk, vagy „pecéztünk”. Ez abból állt, hogy egy mindkét végén hegyesre faragott fadarabot letettünk a földre, annak egyik végére rá kellett ütni s

amikor felugrott a levegőbe, akkor a kezünkben lévő bottal el kellett ütni, amilyen messzire csak tudtuk. Aki háromszori próbálkozás után a legmesszebbre ütötte, az volt a „nyertes”.

A ház sarkában, az alsó fenyves feletti nagy tisztáson játszottunk többnyire. Ezt-azt, kívánság szerint. Csak egyetlen játékot nem játszottunk soha: háborúsdit. Nagypám tervezte így, az öreg gróf, vagy maria sa batrinul, ahogy a román gyerekek nevezték.

Sanyi tanított meg szekerezni is. Volt az istálló megetti legelőn két szürke csacsi. Ezeket vagy arra használták, hogy hangyatojásokat hozzanak az erdőről a fácáncsibéknek, vagy a vizeshordót húzták velük az öntözéshez. Sanyi ötlete volt, hogy fogjuk be ezeket a csacsikat a kis szekérbe és menjünk le szekerezni velük az országútra.

Egy ilyen alkalommal találkoztunk össze Czegében élő szomszédunkkal, Wass Jenő bácsival és az ő híres „orosz ügetőivel”, akikre ő roppant büszke volt. Állandóan azzal büszkélkedett, hogy azok voltak Erdély leggyorsabb lovai.

Egy szép napos nyári délután lementünk szekerezni az országútra és alig hagytuk el a falut, megjelenik mögöttünk ez a kocsi, két sebesen trappoló szürke lóval. Egy szakállas bácsi hajtotta a lovakat, és a kocsis reánk ordít a hátsó ülésről: „hééé-hopp!” Kétszer is: hé-hopp! Ami azt jelentette az országút nyelvén, hogy „félre az útból, paraszt”!

Félrehajtottunk, s a pompás úri kocsi a két szürkével úgy rohant el mellettünk, mint az istennyila, mi pedig nyeltük a port. Másnap délután ugyanez történt. Sanyi letörölte arcáról a port és megcsóválta a fejét. „Ezt a Jenő grófot mi megréfáljuk holnap, kicsigróf. Meg ám!” És meg is „tréfáltuk” úgy, hogy majdnem háborúság lett belőle.

Másnap délután, amikor ideje jött, Sanyi befogta a két csacsit a kis szekérbe. „Ma én hajtok, Kicsigróf”, mondta és kezébe vette a gyeplőt. Kettőnk között az ülésen kendőkkel letakart kis kosár volt. „Ebben mi van?” kérdeztem. „Majd meglássa” felelte Sanyi titokzatosan. Áthaladtunk a falun s már a czegei tónál voltunk, amikor a fényes fogat a két híres szürkével megjelent a kanyarnál. Sanyi megfordította a szekerünket és félreállt az útból. Levette a kendőket a kosárról. Éreztem a meleget áradni belőle. „Mi van ebben?” kérdeztem. „Sült pityóka” felelte Sanyi. Aztán kioktatott. „Ide figyeljen, kicsi gróf! Amikor én belenyúlok ebbe a kosárba és kiveszek onnan egy forró pityókát, maga is ugyanezt teszi. Érti. Aztán előre nyúl, fölemeli a maga előtt levő csacsi farkát és alája teszi a pityókát. Egyébre aztán ne legyen gondja”.

Úgy is történt. Szaladt a két szürke a cifra kocsival, kiáltotta a kocsis a „héé-hopp”-ot, Jenő bácsi markában feszült a gyeplőszár, szakállát lebegtette a szél, s pillanat alatt elrohantak mellettünk. Sanyi keze mozdult, felkaptam a kosárból én is egy pityókát, égette is a kezemet, de már nyúltam is előre a csacsi farkáért, megemeltem, mint Sanyi az övét s már nyomtam is a forró pityókát a csacsi fenekébe. A csacsi farka rászorult a pityókára, nagyot rándult a kis szekér alattunk, s rohant a két csacsi, mintha eszüket vesztették volna. Alig két pillanat s már ott zakatolt a szekerünk egy vonalban a cifra kocsival, láttam Jenő bácsi meglepett arcát, ráriadt a lovaira, de mi csak elnyargaltunk mellette, mintha ott se lett volna, nyargaltak a csacsik, elnyargaltak a híres trapperek mellett. Sanyi odakiáltott a cifra kocsishoz: „hooó-hopp!” s a következő pillanatban már mögöttünk is voltak. Be a faluba, át a falun, két keréken fordultunk be a kociút bejáróján. Sanyi markában megfeszült a gyeplő, s már zörögünk

fölfele a kerti úton. A csacsik csak az istálló előtt csöndesedtek le. Verdestek a farkukkal s a ptyóka kiesett alóla. Ettől megnyugodtak, csak a lihegésük hallatszott.

Másnap délelőtt a megsértődött szomszéd már ott is volt a háznál s elpanaszolta Apámnak, aki éppen otthon volt egy hétre, a rettentő sérelmet. Apám pedig jót nevetett ezen.

16. Hát a híres versenylovaiddat túlnyargalta két buta szamár? Talán azokat kellene elküldjem az ügetőversenyre!

Ez azonban nem segített a szomszéd viszonyon. A feszültség megmaradt Czege és Szentgothárd között, évekig. És valódi oka nem az volt, ahogy mondták, hogy a hajdani választások idején Nagyapám megverte Wass Jenő grófot, hanem az, hogy a két csacsi megnyerte a versenyt azon a délután.

Mindez azonban eltörpült hamar és felszívódott a semmibe. Rossz hírek jártak a háború dolgában. Sok ember jött haza fél lábbal, fél karral és még több nem jött haza. Nekünk, gyermekeknek, nem kötötték az orrunkra a híreket, de itt-ott egy-egy megjegyzés, aminek az értelmét nem is fogtuk fel, már előre befészkelte magát előérzetünkbe, s ha nem is tudtuk, de sejtettük, hogy valami nagy dolog történik hamarosan, s ez a nagy dolog rosszat hoz. Mint ahogy a ló megérzi, meg a kutya, az első távoli dörgésből származó veszedelmet, úgy megéreztük mi is, csak nem tudtuk, hogy mi az, amit érzünk.

8. Vadászélmények Nagyapámmal

Pedig az élet vidáman folyt a maga szokásos rendjén. A vadászatok idején sok vendég jött és ment, s nekem ez különösen sok örömet és izgalmat hozott. A kilencet már januárban betöltöttem és Nagyapám szerint „megértem” arra, hogy lőfegyvert adjanak a kezembe. Adott is: először, születésnapomra, egy „flobert”-et, amit ma huszonkettesnek neveznek, s azt ígéretet, hogy ha megtanulok „egyenesen” lőni ezzel: komoly, igazi vadászpuskát is kapok.

Kétcsövű, húszas serétes puska volt, fényes-fekete, olaj szagú, igazi puska. Nagyapám illő módon adta át, vendégek előtt, ünnepélyesen. A nagy pipázóban, ott, mindenki előtt, le kellett tennem a „vadász-esküt” (amit már jó előre betanultam), s ami, ha jól emlékszem, valahogy így hangzott: Hadúrra, minden magyarok és minden vadászok Istenére esküszöm, hogy ezt a lőfegyvert minden időben becsülettel és tisztességgel használom, Hazám törvényeit betartom, a vadat szenvedni nem hagyom... úgy segítjen engem minden vadászok Ura . . . az egy élő igaz Isten!”

Kinyögtem. Mikor végeztem vele, Nagyapám kezét nyújtott, mintha csak felnőtt ember lettem volna, meg is szorította a kezemet keményen. Aztán sorra a vendégek is kezét nyújtottak, és másnap reggel ott voltam én is köztük, puskámmal a vállamon, s az első hajtásban Nagyapám mellett foglaltam helyet.

Azon a délután posztócsizmát húztam a lábamra, szvettart a báránybőr bekecs alá, kesztyűt a kezemre és kucsmát a fejemre. Hideg volt. Csikorgott alattunk a fagyott hó, ahogy mentünk fölfele az istálló menti szekérúton, föl a legelő dombjára s azon keresztül egyenest a kiserdő felé. Hosszú gyaloglásnak tűnt, vállamon a súlyos puskával, a mély hóban, pedig a

valóságban alig volt két kilométernyire a kiserdő. Mire elértük az erdő felső sarkát, már a nap is lefagyott az ég pereméről, s a világ elszürkült körülöttünk. Alattunk a pujoni völgy nádasa már csak egy elmosódó barna foltnak látszott. Táti ment elől, én megette. Táti az öreg jágerunk volt. Valódi neve Bartha János, ez volt belevésve fényesre kopott csövű öreg vadászpuskájának az agyába: Bartha János. De mindenki Tátinak becézte. Hatalmas tölgyfák őrizték az erdő szélét. Az egyiknél Táti megállt.

„Ide nézzen, Albika gróf – mondta Táti fagyott bajusza alól –, lássa ezt a jelt ezen a fán?” Közlebb léptem, hogy jobban lássak. Az öreg fa kérgén hegedés domborodott. Mintha két betű lett volna. Egy W és egy A. „Ezt még az öreg gróf édesapja véste volt ebbe a fába, amikor gyerek volt. Hosszú ideje annak! Én se voltam még a világon, pedig én bizony immár a hatvanat járom. W.A. Wass Albert. Lám, a maga neve is ez. Azért véste volt a nevit, hogy máskor is megjelje ezt a fát. Mert ez a fa, lássa, a legjobb hely, akár lesen, akár hajtóvadászaton, akár rókára, akár vaddisznóra, akár nyúlra. Na ide lapulunk mi ketten most, ehhez a fához, s csöndben leszünk ezentúl, mint a tyúk tollában a tetű.”

Oda is lapultunk a nagy tölgyfa törzséhez, egymás mellett. Orromban éreztem Táti condrájának dohányszagát. Álltam ott mellette a hidegben, töltött puskával és vártam a nyulat. Arra is gondoltam, hogy mi lesz, ha nyúl helyett vaddisznó jön elő az erdőből, vagy róka? Szememet meresztettem a bozóra, előbb az ujjam bögye kezdett fázni a puskától, aztán a fülem csücske, ahogy kilógott a kucsma alól. A szürkeség kezdett szorosabbra zárulni körülöttünk, s a csönd mintha ráfagyott volna a dombokra.

Aztán egyszerre bökést éreztem az oldalamon. Tátira néztem. Álla megmozdult kissé, bal felé. De akkor már én is láttam a nyulat. Ott ült az erdő szélén, mozdulatlanul. Figyelt. Aztán megmozdult és lassú bukácsolással indult a rozsvetés felé.

„Pszt..” – pissegett Táti s a nyúl megállt. Hátuljára emelkedett, figyelt. „Lőjön már, a szentségit...” súgta Táti és én meghúztam a ravaszt. Nagyot dördült a puska a csöndben, s nekiütötte tarkómat a fának. A füsttől egy-két pillanatig nem láttam semmit.

„Bravó!” – kiáltott oda Nagyapám és meg is emelte a kalapját hozzá.

„Ezt jól meglötte!” – emelte föld Táti a hangját s már akkor én is láttam a rugdalózó nyulat a hóban. Puskával a kezemben odarohantam a nyúlhoz. Megálltam és néztem. Jókora nagy nyúl volt. „A puskát, Albika gróf – szólalt meg mögöttem Táti dörmögő hangja –, elzárta-e? Mert ha nem, akkor nagy baj történhet...! Ezt meg kell tanulnia. Vegye ki a töltést is...”

Aztán előhúzta a vadászkését, a nyúl egyik hátsó lábának ina között átvágta a bőrt s a másik lábat behúzza, ráakasztotta a puskám csövére.

„Na most vegye a vállára, s menjünk, mielőtt ránk fagy az éccaka...”

Nehéz volt az a nyúl. A puska csöve nyomta a vállamat kegyetlenül, még ma is érzem. S az út hazafele az éjszaka szürke sötétjében még gonoszabbnak tetszett, mint jövet. De megérte. Ritkán éreztem olyan büszkeséget a szívemben, mint amikor hazaérve letettem a nyulat Nagyapám elé a konyha folyosóján.

„Magad lótted, magad hoztad haza – mondta Nagyapám –, megérdemled, hogy vadásszá avassalak.” Aztán ott helyben le kellett feküdnöm a nyúlra, s a puskavesszővel olyan hármat húzott rám Nagyapám, hogy még a vastag téli nadrágon át is csípett.

Attól kezdve Nagyapám szemében nagy fiú voltam. Karácsonyra azonban Bécsbe küldenek!

Ennek a szép napnak az emléke velem volt sokáig. Még ma is velem van. Pedig azóta immár hetvennyolc esztendő telt el, és aki ott volt azon a szép napon a Gyertyános nevezetű erdőben: egyetlen sem él már, csak én egyedül. S valahányszor erre gondolok, úgy érzem magam, mint egy vén száraz karó, amit az idő ott hagyott, Isten tudja miért.

Ahogy visszagondolok arra a régi ősre, ma már fölismerem a jeleket, melyeknek az árnyéka már akkor rávetődött azokra a napokra. A falu már nem olyan volt, mint régen. Ha kocsival végighajtottunk az utcán, az emberek csak megbökték szalmakalapjuk szélét s elfordították a fejüket. Azelőtt azt mondták, derűsen „szerutmuna la mászá” s Nagyapám rájuk bólintott „szenetátye bune”, ami jó egészséget jelentett. Ő továbbra is ezzel köszönt, de a falubeli oláhok már csak morogtak valamit, mint akik szégyenkeznek, mert szégyenkezni-
valójuk volt. Az Ordentlich korcsmája előtti téren emberek tömörültek, valahányszor elhajtottunk mellettük, elfordultak, mint akik nem mernek a szemünkbe nézni. Sanyi árulta el, hogy rossz hírek járnak a faluban. „A kommunisták sok rosszat beszélnek” mondta. De hogy kik voltak azok a „kommunisták” azt vagy ő maga sem tudta, vagy nem akarta megmondani.

II. fejezet

Ismerkedés Romániával

1. Így érkezett Románia Kolozsvárra

Aztán rá egy évre „kitört a forradalom”, mondták, s akik kommunistáknak nevezték magukat, azok voltak felelősek ezért. A mi falunkban nem történt semmi különös. Néhány részeg ember kiabált és káromkodott, de Sanyi szerint az „udvaristák” őrizték a rendet. Apám a harctéren volt valahol, s Bőjthe úr, az intéző, puskákat osztott szét a cselédség között. Mi pedig, Mostohaanyám vezetése alatt, menekültünk. Nagyapám már Záhon volt akkor, de Nagyanyám velünk volt még. A „menekülés”, ahogy nevezték, három kétlovas kocsin történt. Késő ősz volt már akkor, de az idő tartotta magát. Kora reggel indultunk útnak, Kolozsvárra. Az első kocsit Antal hajtotta, Sanyi apja. Csúnya nagy fekete pisztoly csüngött az oldalán. Mellette a bakon János ült feszesen, az inas, kétsövű vadászpuskával a térdei között. A kocsiban Nagymama és a Mostohaanyám. Emlékszem tisztán: Nagymama prémes fekete muffban tartotta a kezét. Én kettejükkel szemben ültem, a kisülésen.

A mögöttünk lévő kocsi bakján Jóska ült, a második kocsis, mellette puskával Dani, a vincellér. Hátul az új „nevelő úr”, Soós Béla, s mellette „Néni”, a gazdasszony-szakácsné.

Hogy kik voltak a harmadik kocsiiban, arra már nem emlékszem. Két igásszekér is jött még hátul, mindenféle holmival megrakva, de azok hamarosan lemaradtak mögöttünk, mert terhet cipeltek.

Erről az útról csak egyetlen emlékem maradt. Egy szekérsor jött velünk szemben az országúton, alighogy Mócsot elhagytuk, tele leszerelt katonákkal, akik énekeltek, kiabáltak. „Éljen a szabadság! Vége a háborúnak!” S lődöztek a levegőbe, mint a bolondok.

Antal fent a bakon ostort adott a lovaknak s a szürkék belefeküdtek a hámba. Percek alatt elhúztunk a kiabáló szekeresek mellett. Nagyanyám pedig kinyúlt felém fekete muttos kezével, mintha védeni akart volna a golyóktól, betakarta a fejemet és másik kezével fehér zsebkendőt lengetve a katonák felé, rekedt hangon rikoltzott feléjük: „Éljen! Éljen! Éljen!”

Ez az egyetlen emlék, ami megmaradt bennem erről az útról. Semmi több.

Kolozsvárt a Deák Ferenc utca 5. volt a mi házunk. Rákhel néni már ott volt, Margittal és Istvánnal. Ekkor láttam újra Margitot. Megnőtt, nyurgább lett, de a régi Margit volt mégis.

Az első hetekről csak zavaros emlékeim vannak. A négy emeleti szobában laktunk, összezsúfolva, de ez a zsúfoltság csak érdekesebbé tette az együttlétet. A hosszú nappali szoba utcára néző ablakából néztük mindazt, amit odalent történt. A főtéren néző sarkon ott láttuk a Kárpátok őrének pompás szobrát s a főtéren mindég történt valami: felvonulások nemzeti színű zászlók alatt, hangos beszédek a városháza erkélyéről, néha verekedés is: nem nagyon értettük, hogy mi miért történik, de az izgalom megragadott, bármi is történt. Aztán néhány nappal érkezésünk után Apám is megérkezett, de egyenesen a kórházba vitték. Megsebesült újra. Meglátogattuk. A kórház ijesztő hatással volt reám, erre emlékszem. Szerencsére pár nap múlva Apámat hazaengedték onnan. S néhány napra rá bevonultak a „románok”. Az ablakból figyeltük őket.

Menetelő katonákat láttam már azelőtt is, sokat. Trombitaszó mellett, dobpergéssel, négyes sorokban. Magyar honvédeket, németeket is. De ez más volt. Ezek csak „jöttek”, fölfele a Deák Ferenc utcán. Rendezetlenül, össze-vissza lépve, jöttek végelelátatlan nagy, lompos seregben. Soknak volt fegyver a vállán, soknak nem volt. Legtöbb valami idegen színű lompos egyenruhát viselt, de volt olyan is, akin nem volt egyenruha. Néháynak bakancsa se volt, mezítláb baktatott a többi között. Csak jöttek, jöttek, csoszogva, rendetlenül, valami visító hangú trombitaszó mellett. Apám ott állt mellettem az ablakban, s könnyes szemmel nézte őket. „Ez a csorda, motyogta ezek nyerték volna meg a háborút”?

Mikor a menet éle elérte a főteret, rekedt hang rikácsolt valami, és a rendezetlen sorok megálltak. Valahonnan hátulról egy egyenruhás tiszt trappolt előre lóháton, és tartott valamiféle lelkesítő beszédet, majd odalovagolt a Kárpátok őréhez és leköpte a magyar katona szobrát. Katonái lelkesen ordibáltak és néhány bocskoros, fél-civil, fél-katona rárohant a szoborra, rugdosták, leköpték és olyan is volt, aki reávizelt. Aztán parancsszó hangzott valahonnan hátulról, és a menet kotródott tovább, keresztül a főtéren, a Monostori út felé. Talán egy óra se telt bele s néhány egyenruhás ember megjelent a szobornál, matattak rajta valamit, aztán félrehúzódtak. Valami nagyot dördült a szobornál, a falak is megremegtek, pár ablak nagy zajjal betört s mire a füst szétoszlott, a szobor darabokra törve hevert szerte az utcán s a díszesen faragott építmény romokban heverve füstölgött. Apám fogai megcsikordultak, hátat fordított az ablaknak és elment onnan. Még hallottam, ahogy mondta a fogai között: „átkozott bocskorosok . . .”

Így érkezett Románia Kolozsvárra.

Másnap egyenruhás emberek jöttek a házba, végignézték minden szobát, megszámlálták az ott lévőket, és a nagy nappali szobát, meg a velejáró tágas előszobát a fölvezető kőlépcsőkkel lefoglalták egy román tiszt számára, és zöld színű pecsétes papirost ragasztottat az ajtóra. Rákhel néni és a földszinten lakó szakácsné meg a két szobalány nyomban hozzáfogtak a nagy szoba kiürítésének és a bútorok kicserélésének.

Két napra rá aztán megérkezett egy fényes fekete csizmás román tiszt, akiről azt mondták, hogy őrnagy. Ez azonnal átjött hozzánk, összecsapta a bokáit, hogy a sarkantyúi csak úgy csilingeltek, franciául beszélt Rákhel nénivel, Apámmal, mostoha anyámmal és a francia kisasszonnal, aki Margitra ügyelt, aztán visszament a lefoglalt lakásba. Apám még utánaszólt magyarul s olyasmit is mondott, amit nekünk, gyerekeknek nem volt szabad mondanunk.

Mi pedig összezsúfolódtunk, ahogy lehetett. Rákhel néni, István és Margit a „hosszú szobában” aludtak, melynek egyetlen ablakából az utcára lehetett lenézni. Nekem is ott vetettek ideiglenes ágyat a heverőn. A nagy „nappali szoba” ajtaját lezárták és eltorlaszolták egy öreg matraccal. Ott volt a román őrnagy által elfoglalt lakás, amihez hozzáadták még a nagy előszobát (amit Rákhel néni makacsul „fogadószobának” nevezett), valamint a lépcsőházat is, ami valójában a ház bejárata volt. Számunkra a hátsó bejárat maradt, ami a hátsó kis udvarban levő „cselédlépcső”-ként kanyargott felfele a folyosóra s onnan az ebédlőbe. Drili, a francia kisasszony a középső kis szobában kapott egy ágyat, Apám és Ila mama, ahogy a Mostohaanyámat nevezték, Nagyapám szobájában leltek szállást, ahol vastag volt a szivarfüst szaga, míg Soós Béla, az én „nevelőm” aki teológus volt, a francia kisasszony szobájának egy elkülönített részét kapta.

Azokban a napokban sok zűrzavar volt mindenütt. Emberek jöttek és mentek, sutogtak, vitatkoztak, forradalomról beszéltek s megszálló román katonákról, akiket oláhoknak neveztek, különböző jelzőkkel ékesítve.

Egy számomra nagyon is emlékezetes napon tömeg gyűlt össze szemközt a mi utcánkkal, a főtér másik sarkán lévő New York szálloda előtt. Valami francia tábornok volt megszállva az első emeleten, aki, a szóbeszéd szerint az új országhatár dolgát rendezte. Nagy tömeg gyűlt össze a New York előtt. Magyar zászlóval vonultak föl a magyarok, Apám is köztük volt, Rákhel néni is. Margitnak megtiltották, hogy kimenjen az utcára, én azonban kiosontam észrevétlenül, eljutottam a főtérig és fölmásztam a Mátyás király kőlovára, hogy onnan nézhessek el a fejek fölött a New Yorkig. Alig értem oda, kiabálás támadt a szálloda előtt, dulakodás a magyar zászló körül, aztán lövések csattantak, a tömeg meglódult és futni kezdett minden irányba. Egy ember néhány lépésre tőlem fölfordított és összeesett, akkor már mindenki menekült és egyre több lövés hangzott el minden irányban. Pillanat alatt lent voltam a lószoborról és futottam hazafele. A főtér szélén konflisok állottak hosszú sorban, mint mindég s egy előttem szaladó házaspár éppen beszállóban volt az egyikbe, amikor én, akár egy megriasztott szöcske, átugrottam a kocsin. A kocsis már indította is a lovát nagy rikoltozva, mikor én földet értem a túlsó oldalon, és futottam a Deák Ferenc utca felé, mint a megriadt nyúl. Lövések csattantak mindenfele. Az egyik ház nyitott ablakában egy román tiszt állt pisztollyal a kezében és lőtt a rohanó tömegbe, mint aki vadászatot van. Pillanatok alatt elértem a házunkat. A nyitott kapuban vért láttam. A vérnyom bevezetett a kapun. Megriadtam tőle. Tudtam, hogy valakit közülünk meglöttek. Ez a valaki Soós Béla volt,

teológus nevelőm. Térdét érte a lövés, egész életén keresztül nyomorék lett tőle. Orvos nem volt a közelben. Az utcára kimenni tilos volt. Fegyveres őrző mindenféle. Sem Apám, sem Rákhel néni nem jöttek haza. Mostohaanyám zokogott egész nap. Margit is sírt. Sírtam én is. Este fele bekopogott a lefoglalt szobából a román őrnagy. Megtudtuk tőle, hogy úgy Apám, mint Rákhel néni börtönben voltak.

17. Részt vettek a tüntetésben – magyarázta az őrnagy franciául, bocsánatkérőleg –, nem sok értelme volt – tette hozzá –, van egy közmondásunk: aki korpa közé keveredik, azt felfalják a disznók . . .

18. Azok is vagytok – jegyeztem meg Mostohaanyám magyarul, amit a mosolygó román őrnagy persze nem értett meg.

Másnap délután aztán Apám is, Rákhel néni is hazakerültek. A fellegrádba zárták be őket, a többi magyarral együtt, akik a magyar zászlót vitték és védték a román katonák ellen. Rákhel néni megkarmolta az egyik katona arcát, mire az a kezire ütött, s erre apám pofon ütötte a katonát. Ezért vitték be őket.

Attól kezdve nem volt szabad kimennünk az utcára, még nappal sem. Ez azonban nem tartotta vissza Margitot attól, hogy ki ne eszeljen valami tréfát, tiszta unalomból. A szakácsné hozott haza a piacról egy közepén átlukasztott román piculát, vagy krajcárt, vagy mi az ördög volt, vagyis egy kerek pénzdarabot lyukkal a közepén, ami arra szolgált, amint megtudtuk, hogy román asszonyok, a piacra menve, egy zsinórra fűzve a nyakukba akasszák, mint mások az ékszert. Margit nyomban elkérte tőle, Rákhel néni varrókosarából kilopott egy fekete cérnakarikát, annak a végére rákötözte a román pénzt, aztán megvárta, míg beesteledett, s kinyitva az utcára néző ablakot, megvárta, míg valaki ott haladt el az ablak alatt és kidobta a cérnára kötözött pénzdarabot. Az persze pengett, amikor a járdához ütődött, amit az utcán járó meghallott és azt hitte, hogy ő vesztett el valamit. Megállt, nézelődött, de addigra már Margit behúzta a fekete cérnát és a román pénz már fent volt újra az ablakban. Ez a multság annál inkább kedvére való volt, mivel a Deák Ferenc utcának az a része a főtér sarkáig még része volt annak, amit a városiak „korzónak” neveztek. Ez azt jelentette, hogy délutánonként, különösen késő-délután, ott sétált fel és alá az „úri nép”, fiatal hölgyek és urak, akiknek egyéb dolguk nem volt. Néha elég sűrű volt a sétálók tömege, különösen szép időben, késő délután. Az egymástól jó távol álló utcalámpák gyér félhomályában a fekete cérnát persze nem lehetett látni, s így néha valóságos kis tömeg keresgélte az utcára esett láthatatlan pénzdarabot. Néhány estén át jól elszórakoztunk ezzel ott fent az ablakban, míg egyszer csak megtörtént a baleset: Margit kezéből kicsúszott valamiképpen az egész cérnagombolyag s a tömeg közé esett. Mi ketten persze leszaladtunk az emeletről a sötétedő utcára, de mire leértünk, már valami húsz-egynéhány sétáló is belegabalyodott a láthatatlan fekete cérnába, és ott topogott a sötétedő utcán, azt sem tudva, hogy mi történt velük. Margit is nyomban befurakodott közéjük s megtalálva a járdára esett cérna-karikát, megpróbálta azt visszagombolyítani a lábukat kapkodó, csodálkozó járókelőkről. Cérnagombolyaggal a kezében bujkált döbönt nők és férfiak lába körül, hűségesen követve a cérna „nyomát”, míg egyszerre csak a tömeg láttára egy kíváncsi rendőr is megjelent. Vadonatúj román rendőr volt, aki nem értette a magyar beszédet, így ő is megragadta az összevissza bonyolódott cérnát és nagyot rántott rajta, amire itt-ott néhány hölgy fölsikoltott, lábaihoz kapkodott. Margit pedig megijedt, ledobta a cérnakarikát és befutva a házba, dőngve becsapta maga mögött a nagy nehéz kaput. Én már akkor okosan a kapun belül voltam.

19. Gyere, fussunk! – suttogta Margit s be sem fejezte a kurta mondatot, amikor a kapu megnyílt mögötte újra, s a rendőr alakja jelent meg a félhomályban. Erre aztán valóban futottunk. A kis négyszögű udvar földszintjén volt a konyha. Ahogy iszkoltunk fölfelé a lépcsőn, még hallottuk, hogy odalent a rendőr benyitott a konyhába és kérdezett valamit a maga nyelvén. De mivel Márka nem tudott románul, nem sokra ment vele, s még mielőtt elértük volna odafönt a lakás ajtaját, hallottuk, ahogy a rendőr bosszúsán morogva eltávozott.

Arról a télről csak zavaros emlékeim vannak. 1918 novemberében hagytuk el Szentgothárdot és úgy tűnik, mintha ezzel életemnek egy kedves, szép szakasza örökre véget ért volna. A rá következő kolozsvári télről csak szaggatott emlékeim vannak, s ezeknek központjában Margit áll a maga örökké eleven, örökké csintalan, mindég vidám személyiségével. Tox kisasszony minden délután „megsétáltatott” minket, kettőnket. A város utcáit jártuk délutánonként. Margit és én elől, Tox kisasszony és olykor egy-egy udvarlója, néhány lépésnyire mögöttünk. Ezeknél a sétáknál Margit abban lelte örömét, hogy valahányszor alkalom adódott, beletaszított valamiféle verekedésbe. Mentünk az utcán. Szembe jött két-három fiú (Margit utcakölyköknek nevezte őket) s ahogy egy vonalba kerültünk, Margit „véletlenül” meglökött úgy, hogy nekiestem valamelyik fiúnak. Ezek ilyenkor többnyire megálltak és megkérdezték: „Mi a bajod? Talán verekedni akarsz?” Ilyenkor Margit felelt helyettem: „Veled, te taknyos? Fél kézzel elbánik veled”! „Lássuk hát”! felelt a másik, és meglökött. Én visszalöktem s ezzel elkezdődött a baj. Tox kisasszony franciául sikoltozott én meg összeszedtem mindazt, amit Nagyapámtól tanultam és többnyire győztes maradtam. Ha túlerővel kerültem szembe, Margit is beleavatkozott a maga módján: karmolt, harapott és rúgott. Járókelők, hallván a francia kisasszony sikoltzásait s látván az ártatlan, kék szemű kislány küzdelmét, veszélyeztetett helyzetét, rendszerint mellettünk foglaltak állást: elkergették a „baj okozóit”, akik hiába próbálták megmagyarázni, hogy valójában mi kezdtük a verekedést, nem ők. Így aztán nem csoda, hogy ellenségeket szereztünk magunknak sétálásaink közben, barátok helyett. Néhány hét után azonban Tox kisasszony megtudta, hogy a városi sétaterén megnyílt a korcsolyapálya. Ő valamikor jó korcsolyázó lehetett, Apám pénzén korcsolyát vásárolt nekünk „Suszter Emil főtéri boltjában” és attól kezdve minden délután a sétatéri tó jegére jártunk.

Én már tudtam korcsolyázni akkor, a szentgothárdi tóra jártam le minden télen. De Margitnak sok baja volt a korcsolyával. Bokái gyöngék voltak. Így aztán rendszerint én korcsolyáztam egyedül, őt pedig szánkón taszigáltam magam előtt.

Időnként meg kellett látogassuk Tóni nénit, nagyapám nővérét, aki öreg, nagy kapus, boltíves házban élt a Monostori úton, két nagy bernáthegyi kutya védelmében, akik rendszerint ott feküdtek az utcára nyíló nagy, nehéz szárnyaskapun belül és megmorogtak minden arra járó. Én már a harmadik napon, hogy megismerkedtem velök, barátságot kötöttem a két kutyával, de Margit félt tőlük. Nem kedvelte a kutyákat. Macska volt a kedvenc állata, amit csak nehezen tudtam megérteni. Az én barátaim, már évek óta, a kutyák és a lovak voltak.

De gyorsan eltelt ez a tél, alig kezdtük el, s már oda volt. Sok minden történt azon a télen, amit én még, tízéves fejjel, nehezen tudtam csak megérteni. Azt tudtam, hogy elvesztettük a háborút. Azt is tudtam, hogy románok lettek Erdély fölött az urak. De hogy mindez mit jelentett, azt mégsem fogtam föl teljesen. Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy kora ifjúságom, Nagyapám és a szentgothárdi élet adott egy bizonyos biztonságérzetet, mintha csak sziklán álltam volna, magosan a világ fölött, sziklán, amit nem mos el az árvíz s nem dönt meg a vihar. Ha visszagondolok az életemre, úgy tűnik, mintha ez a biztonságérzet velem maradt volna mindvégig, mindenem keresztül egészen a mai napig s ha kutatni kezdem

az okát: gondolatban Nagyapámhoz térek vissza. Ahhoz a kemény, sziklakőhöz hasonlatos lelki alapzathoz, mely egy megdönthetetlen istenhiten épült, és amit még egy fölfordult, darabokra szaggatott világ sem tudott kiirtani belőlem. Itt térek vissza, ennyi sok esztendő múlva is, Nagyapámhoz, aki egy olyan világnézetet teremtett bennem, amit semmi hatalom nem tud megdönteni, még ma sem.

2. Csak a hitünket ne veszítsük el!

Kora tavasszal tértünk csak vissza Szentgothárdra. Addigra már elolvadt a hó s a tó is fölszabadult a jég alól. Szárcsák és vadkacsák örvendtek a visszatérő tavasznak s barka selyme bomlott a füzekben. De a ház mintha megöregedett volna azon a télen. Kopottnak látszott, vénnek. A falakon golyók nyoma látszott és „Táti”, az öreg vadőr napokig arról mesélt, hogy két napon át katonapuskákkal lőtték a kastélyt, míg ők vadászpuskákkal feleltek az ablakokból. Az „ők” a cselédséget jelentette. Tátit és Lacit, a két vadórt, Antalt, a parádés kocist és az igás kocsisokat, a kertészt és kisfiát, a pujoni papot, aki ide menekítette a családját, na meg Bőjthe urat, az intézőt és Kezán Jánost, az ispánt. Két napig lőtték a frontról hazatértek a kastélyt, míg a román hadsereg megjelent a faluban s véget vetett a lödőzésnek. Egy ezredes, valami Constantinescu nevezetű, akinek húszezer hold birtoka volt tova lent Oláhországban, egy hetet töltött a kastélyban. Egyetlen ezüstkanál nem vészett el, míg itt volt. Azonban a puskákat elvitték mind. Csak Táti dugta el az övét, de arról nem tudott senki.

Az első napok valamelyikén Apám bekocsizott Désre, a megyeházára, s két serétes puskával tért haza. „Ennyi maradt meg - mondta bosszúsan - a többit ellopták az oláhok. Hiába nevezik ma románoknak magukat, oláhok maradtak továbbra is.”

Aztán elővette valahonnan a „hozzávalót”, s mi elkezdünk gyártani a töltényeket ahhoz a két puskához, fekete „füstös” porral, ahogy mondták, a sörétes mellé golyót is öntöttek ólomból, vaddisznóra való. Mikor először mentünk ki vaddisznóra, Apám markomba nyomta az egyik tizenhatos serétes puskát és négy hozzávaló töltést.

20. Ma te is vadászni jössz – mondta – löni már tudsz, Nagyapád megtanított, míg én háborúzni voltam. Na, most mutasd meg, hogy mit tudsz!

Olyan büszke lettem egyszeribe, mint aki legalább egy arasznyit nőtt. S azon a napon meglőttem az első vaddisznómat. Jókora süldő disznó volt. Odaállított Apám a vereserdő alsó sarkába, míg ő maga a szánnal a felső saroknál maradt. Táti ráeresztette az öt kopót lent a gyertyános szélén a disznók nyomára. Magos hó volt, térdig érő. A kopók csaholni kezdtek, de még csak a vereserdő közepénél voltak, amikor egyszerre csak megjelent a fák között három vaddisznó. Nagyapámtól tanultam, hogy az elől fújató csak a koca lehetett, s hogy kocát nem lő az ember. Mikor oda értem hozzám, valami ötven lépésnyire, s a koca már eltűnni készült a bokrok között, megcéloztam a másodikat, s amikor meghúztam a ravaszt, a disznó csak elnyúlt a hóban. Rúgott még, de nem kelt föl többet. Azon a napon Apám „vadásszá avatott”. A régi szokás szerint ez abból állt, hogy otthon, a konyha előtt, keresztbe fektetett Apám a vaddisznóra s hármat húzott rám az acél puskavesszővel. Égetett az ütés, de nem szisszentem alatta. Mikor lábra keltem, apám kezét nyújtott.

21. „Ma ember lettél fiam! - mondta -, az estebédnél megihatod az első pohár bort”!

Meg is ittam. Nem ízlett jól, haragos bor volt, de megittam. Így lettem Apám szemében gyerekből emberré, első vaddisznóm segítségével.

Még meg se vénült a tavasz abban az emlékezetes esztendőben, s már megjelent a házunkban két földmérő ember, magyarok mind a ketten, s velük a csendőrök őrmestere tova Romániából.

22. Ezeket a mérnök urakat az állam küldi abból a célból, hogy végrehajtsák a magyar kormány által múlt évben megszavazott földreformot. Magyar törvény, amit mi románok kell végrehajtsunk. Ennek a két úrnak az ellátását is mi, románok fizetjük – tette hozzá méltóságteljesen –, ezzel szemben munkájukban zavarni vagy éppen akadályozni törvényellenes lenne, ezt tessék figyelembe venni.

Azzal elment s ott hagyta nappali szobánkban a két lehorgasztott fejű, szégyenkező mérnököt. Apám szállást adott nekik két vendégszobában. Elrendelte, hogy reggelit, ebédet és vacsorát szolgáljanak föl nekik ezekben a különbejáratú szobákban. Ezzel az ősi szentgothárdi Wass-birtok feldarabolása kezdetét vette. Két teljes évig dolgozott ezen a két magyar mérnök, s mire elvégezték a munkájukat, a kétezer-ötszáz holdas birtokból csak kétszáz hold szántó, ötven hold legelő és ötszáz hold erdő maradt. De – és ezt a két magyar mérnöknek köszönhattük – ez a kétszáz hold egy darabban maradt meg, pontosan úgy és ott, ahol Apám kívánta volt, a falubeli oláhok mesterkedései és fenyegetései ellenére is.

Apámat azonban iszonyúan leverte ez a veszteség. Hetekig betegen feküdt, kétszer kórházba is vitték, és egy esztendő alatt harminc évet vénült. Nagyapám is átkocsizott többször Mezőzáhról, hogy életet öntsön belé.

23. Láttunk mi már karón varjút – mondogatta – ez is, az is megesett velünk az évszázadok során, s lám mégis itt vagyunk. Kiheverjük ezt is. Csak a hitünket ne veszítsük el!

De Apám elvesztette. A mezőzáhi ötezer holdból is csak háromszáz maradt meg és a tó. A fácánok kipusztultak ugyan, de maradtak a tó vadkacsái, és annyi volt belőlük, hogy csodájára jártak. Nagyapám, még öregen is, az élet embere volt, míg Apám összeroskadt az élet súlya alatt. A rászakadt szegénységet nem bírta elviselni. Belekezdett ebbe, abba, de semmi se sikerült. Adósságba keveredett újra meg újra. El kellett adni a kolozsvári házat, le kellett mondani erről meg arról, pezsgős vacsorákról, színésznőkről, rendre le kellett mondania mindenről, ami számára az életet jelentette. Tucatjával hozatta a német vadászkönyveket – Mostohaanyám megspórolt konyhapénzén – és valósággal azokban élt, utazott, lőtte az oroszlanokat meg elefántokat s már nem is ment sehova, csak ült és olvasott. Igyekezett önmagát elveszíteni, hogy ne lássa azt, ami körülötte történt. Amíg én Nagyapám tanácsára külföldi iskolákat jártam, írtam, dolgoztam, hogy lábra tudjak állni, addig Apám, szegény, nem bírta elviselni a szegénységet és beleöregedett a veszteségbe.

Egyetlen komoly tanácsadóm Nagyapám maradt. A kis mezőzáhi zsindeyes kúriában élt Nagyanyám mellett, aki akkor már jární is alig volt képes, de még így is talált egy öreg cigányt, aki kevés pénzért virágot ültetett, nyesett, gondozta a kicsike kertet, ahogy Nagyanyám kívánta.

Aztán ő is meghalt. Szentgothárdon temették, a felső fenyves kicsike tisztására, óriás fenyők közé, amiket ő ültetett. Megtiltotta, hogy bármilyen jelt tegyünk a sírjára, s így a fenyves tisztása elnyelte örökre, beleolvadt abba a csodálatosan szép világba, amit alkotott és ápolt annyi hosszú esztendő során.

Nagyapám ott se volt a temetésén. Élt egyedül a kis üres házban és valahányszor otthon jártam és fölkerestem, arról beszélt, hogy a világ lefele csúszik, egyre csak lefele, mert az elfogultság gonoszságot termett s a gonoszság elpusztít mindent, ami jó és szép és amiért élni érdemes.

Őt Kolozsvárra temették, apja mellé, a családi sírhelyre. De ma már az sincsen többé. Lebontották az ország új urai, a románok, hogy nyoma se maradjon annak, hogy Erdély magyar volt valamikor.

Bizony, a gyűlölet öli a világot és egyenként elpusztít mindent, ami szép volt és jó, fölemelő és emberhez méltó...

VII. fejezet folytatás

2. Örömeik és bánatok

Floridába költöztünk, mert itt ajánlottak föl számomra egy állást a kivándoroltató hatóságok: a Deland-i Katonai Akadémia fogadott föl mértan- és algebratanárnak. Néni és a gyermekeken kívül az öreg MacClain is velünk jött, akit erősen bántott fiai hűtlensége.

Florida térképét tanulmányozva munkahelyemhez közel találtam egy nagy erdőséget, aminek Oscalai Nemzeti Erdő volt a neve. Elhatároztam, hogy ott próbálok lakást szerezni. Sikerült is. Előbb bérházban laktunk Astorban, és fél évre rá találtunk egy eladó házat is, kedvemre valót: bent volt az őserdőben. William Astor hajdani vadászháza éppen eladó volt. Nyomban megvettük nyolc hold erdővel együtt, ötezer dollárért. Újdonsült apósom letette az ezer dollár előleget, s a többit én törlesztettem tanári fizetésemből, ötven dolláronként havonta. Így lett ez a ház első és utolsó amerikai otthonom.

Emeletes, durván, de jól megépített faház volt, úgynevezett „kemény fenyőből” épült, és patkószegekkel volt összekalapálva, mivel az 1800-as évek derekán csak ilyen szegeket gyártottak a közelben. Nem volt a házban se víz, se villany. A vizet egy földbe kalapált kézi-szivattyú szolgáltatta. Az „árnyékszék” bent volt a bokrok között és Elizabeth már első éjszaka vadmacskába ütközött, aki meg akarta osztani vele a kis rozoga fabódét.

Dolgoztunk, mint a kutya, ahogy mondják errefelé, ám nekem eszembe jutott: miféle kutya? Három kutyát is hoztunk magunkkal Ohióból: egy kis hosszúsőrű veres pekingit és két dán dogot: Trinkát és Beauty-t. De egyik se dolgozott. A kicsi „zsebkutya” megugatott mindent és mindenkit, a két nagy kutya pedig megkergette a szarvasokat, rókákat, vadmacskákat és mosómedvéket, két harcias oposszumot pedig meg is öltek buzgalmukban. A munkát azonban mi végeztük el.

A vasárnapokat kivéve minden reggel Delandbe kellett mennem tanítani és mindennap délután ötre értem csak haza. A munka zöme tehát Elizabethen és a fiúkon volt. A fiúkat autóbusz vitte az iskolába, és csak délután kerültek haza. Gézával, a legkisebbikkel volt egy kis baj az iskolában. Mikor először ültették be a padba, ült ott mozdulatlanul néhány percig, aztán egyszerűen felkelt a helyéről és szó nélkül kísértelt a tanteremből. Videt küldték utána, hogy hozza vissza. De Géza csak vonogatta a vállát: „minek üljek ott? A tanító angolul beszél, mindenki angolul beszél és nem értek egy szót sem! Minek üljek ott?”

Vid visszavitte ugyan, le is ültette, de a tanítónő is belátta, hogy jobb lesz, ha előbb Géza megtanul angolul. Elizabeth már taníttatta azelőtt is, nem sok sikerrel, ettől kezdve azonban komolyabban vette ő is a tanítását.

A munka zöme tehát Elizabethen volt. Se Miklós, se Géza nem volt nagy segítség. Huba, Vid és Joe, Elizabeth fogadott fia, segítettek neki iskola után. Joe szökött meg elsőnek. Neki gyakorlata volt ebben, mert már Ohióban is többször elcsavargott. Őt nehéz volt fegyelmezni, mert már idősebb volt. Egyszer aztán végleg megszökött: elment katonának. Két

évre rá Vid is „világgá ment”. Megtudtam, hogy Amerikában megszokott dolog volt az ilyesmi. Tizennégy éves fiúk már kaptak munkát itt-ott. Időnként kis időre mindkettő visszatért. Végül is mindketten hamarosan katonáskodásba menekültek az otthoni élet elől.

A sok nehézség ellenére bevezettük a villanyt és a vizet is a házba, bár a víz egyelőre csak szivattyú segítségével került hozzánk. A „községi víz” csak hosszú évek múltával jutott el a házba, mikor már a sok új építkezés kiirtotta körülöttünk az erdő jó részét, és Astor Park név alatt mi is kisközséggé váltunk, sajnos. A villany bevezetésénél a ház alatti munkát Huba végezte s az ő, gerendákhoz erősített vezetékei helyükön vannak még ma is. Amikor ide költöztünk, a háztól ösvény vezetett le a tóig, az erdőn át. Oda jártunk le horgászni és feredni nyár idején. Azóta sajnos, házak nőttek ki a földből mindenütt, mint a mérges gombák. Az útnak, ami a házhoz vezetett, ma már neve is van. Én adtam a nevet, amikor sor került erre: „Cedar Crest Road”, a több száz éves öreg cédrusok tiszteletére, melyek még ma is őrzik a csendet a ház körül, amennyire lehet. De azóta bizony sok idő eltelt, nagyon is sok.

Ha a régi emlékek közt kutatok, először is Pop Smith ráncos arca tűnik elő a múltból. Háza itt volt, kőhajításnyira, az út hajlatában. A ház út felé néző elején korcsma volt, ahol az ember megihatott egy pohár sört. Azon belül: kártya-szoba, ahol pénz cserélt gazdát, gyakorta. Azon is túl, a bokrok irányában, szelíd egyszobás „magánház”, az volt fizető vendégek számára a „gyönyörtanya”. Pop Smith főzte a környék legjobb „kisüstösét”, nagyobbára érett narancsból. Ez a titkos „kisüst” alapozta meg köztünk a barátságot is.

Szarvasra vadásztam egy nap a temető és a folyó közötti erdőszakaszon, ahol ma ház mellett terpeszkedik, és „Astor Forest Campsite” néven rontja a világot. Annak idején sok vaddisznó, valamint szarvas és vadpulyka tanyázott ott.

Szóval oda mentem be vadászni. Találtam is egy magányos nyárfát, ami mellől kitermelték az épületfának alkalmas fenyőt, és a kopáran hagyott területet gyalogpálma lepté el, embermagosságban. Ha az ember látni akarta, hogy mit rejteget a palmetto, fára kellett másszon.

Felmásztam hát a sokágú nyárfára. Megpillantottam egy szarvastehenet alig száz lépésnyire böngészni a bokrok rügyein. Azon túl, de jó messzire, valami csillogott a palmetto között. Mi lehetett? Mivel szarvastehenet nem lő igazi vadász, kis idő múlva lejttem a fáról, jól megjegyezve magamnak a csillogás irányát és vadcsapásra bukkanva követni kezdtem azt a megfelelő irányba. Kis házikóra bukkantam, ahonnan ösvény is vezetett a palmetto között az országút felé. A házikót vadonatúj bádofödél fedte, az csillogott úgy a napon. Odasuttogtam a házikóhoz, s bekukkantottam az ablakon: vadonatúj kisüst rejtőzködött odabent. Jókora lakat csüngött az ajtón. Eloldalogtam onnan, amilyen gyorsan csak lehetett, mert rejtett kisüst körül veszedelmes volt ám rejtőzködni akkoriban. De alighanem veszedelmes ma is.

Hazatérőben befordultam Pop Smith-hez egy sörre. Ahogy ott iddógálunk kettesben, megemlítem csak úgy mellékesen.

„Ha kisüstöm lenne valahol a palmetto között, nem tennék reá bádofödelet” - mondtam. Pop Smith felütötte a fejét.

„S miért nem?” - akarta tudni.

„Mert csillog a napfényben” – feleltem.
„Csillog?” - kérdezte s én bólintottam.
„Csillog bizony.”

Több szó nem esett köztünk. Néhány nap múltával arra jártam újra s fölmásztam a nyárfára. Nem csillogott semmi. Óvatosan becserkésztem magam a kis kunyhó közelébe. Zöld palmetto-levelek borították a födelet, összekötözve, gondosan.

Később felfedeztem egyebet is. Az Alexander Springs felé vezető úton, bizonyos időben, megjelent egy seriff-csillagos gépkocsi. Megállt az út hajlatában, ahol egy nagy pálmafa ékeskedett a palmetto között, jó húzlépésnyire az úttól. Egy helyettes megbízott bújtt elő a kocsiból, két üres, gallonos üveggel a kezében odament a palmetto között álló magányos pálmafához és visszatért onnan két tele üveggel. Betette őket a kocsiba, megfordult és elment. Azt is megtudtam később, hogy ez az üvegcsere megisméltődött minden csütörtökön és az egyik tele üveg a seriff számára volt, másik meg Judge Hall, a bíró számára. Pop Smith maga árulta ezt el, évekkal később, mikor már nem kisüstözött. Mikor eltemettük a kis Astor Parki temetőben, ott búcsúzott tőle a koporsó mellett Judge Hall és Willis McCall, a seriff.

Elizabeth-et még az unokái (Anne két fia és leánya) nevezték el Bebenek s ezt a nevet átvették a fiaim is. Ahogy az idő telt felettünk, ez a név valósággal ráragadt a feleségemre és egész szellemi és földrajzi környezetem számára Bebe volt.

Bebe nem csak feleségem volt: élettárs volt a szó valóságos értelmében is: minden időben, minden helyzetben mellettem volt, támogató és segített. Irodalmi körutakat rendeztünk, magyarulta vidékeken irodalmi estéket tartottunk, melyeknek tervezésében, végrehajtásában mindig velem volt, a legkényelmetlenebb helyzetekben is.

Egyik legelső alkalommal New Yorkban voltunk, ahova a helyi magyar klub hívott meg előadást tartani. Alig telepedtünk meg az egyik szállodában, amikor valaki kopogott az ajtón. Egy kissé öszülő, idősebb úriember lépett az szobába és bemutatkozott: „Havas Emil vagyok” s mielőtt szólhattam volna valamit, összehúzott szemmel végignézett és mondta: „Maga fiatal még és veszedelmesen tehetséges!” Mikor megtudta, hogy feleségem amerikai, angolra fordította a szót: „Egy ajánlattal jöttem magához - mondta -, írjon egy könyvet, melynek hőse egy zsidó fiú, aki mindenféle üldözéssel megy keresztül, míg végül is ide menekül, New Yorkba és itt sikeres üzletember lesz belőle. Mi szolgáltatjuk az anyagot, és mi határozzuk el, hogy mit hogyan írjon. . .” Megláthatta arcomon a meglepetést, mert nyomban hozzátette: „Mi garantáljuk, hogy a könyv bestseller lesz, filmet is csinálnak belőle és maga keres vele két vagy éppen hárommillió dollárt is. . .” Várt néhány pillanatot, aztán hozzátette: „De ha nem fogadja el ajánlatunkat, garantálom, hogy soha egyetlen könyve nem jelenik meg ebben az országban, sem Angliában” tette hozzá. Láta Bebe arcán a megrökönyödést, aki kissé elvörösödve nyomban fel is tette a kérdést: „Mister Havas, vagy mi a neve, nem gondolja, hogy túloz egy kissé? Ne feledje, én nem vagyok emigráns. Én itt születtem amerikai vagyok!”

Havas úr kissé elvörösödött, aztán előre nyújtotta a kezét és ökölbe szorította. „Mrs. Wass mondta - akár hiszi, akár nem: mi tartjuk itt a kezünkben a könyvkiadó vállalatokat, film-vállalatokat. . .! Ennek az országnak a népe azt olvas, amit mi akarunk, hogy olvasson,

azt lát, amit mi akarunk, hogy lásson, és ha a férjének csak tizedannyi esze van, mint tehetsége: elfogadja az ajánlatomat!”

Én jóformán szóhoz se jutottam. Elizabeth elvörösödött arccal az ajtóra mutatott. „Mister, maga nem egy kommunista országban van, ennél fogva nincs joga sértegetni a férjemet ilyen nevetséges ajánlatokkal! Kérem, távozzon!”

Havas Emil elvörösödve csapta be maga mögött az ajtót és nem is láttuk soha többé. Kiderült azonban hamar, hogy igazat beszélt. Amikor első angol nyelvű kéziratomat beküldtem az egyik legismertebb irodalmi ügynökhöz: egy héten belül visszajött a következő kísérő sorokkal: „Sajnos az ön neve a feketelistán van. Nincs Amerikában kiadó, mely hozzá merne nyúlni!”

VII. fejezet folytatása

3.MAGYAR KÜLDETÉSTUDATTAL – AMERIKÁBAN Nem tudok felejtetni!

Néppé alázott nemzet fia vagyok. Nemzetem múltját elrabolták, jelenét legyilkolták s jövődjére most szögezik a koporsófüdelet idegenből odasodródott „proletárok”, kik magyar nevet öltöttek magukra, hogy elbolondítsák az együgyűeket. A földhöz nőtt parasztot jobbágyosorba kényszerítették vissza, a szakembereket kényszermunkába fogták, a gondolkodókat kiirtották, s a vezetők nélkül maradt néppel megpróbálták elhitetni, hogy mindez az igazság és a szabadság érdekében történt.

Ünnepes időben, amikor a testté vált szeretet emlékezete átmelegíti az ember lelkét, s a megbocsájtás szelíd törvénye átszövi a gondolatokat, akaratlanul is eltöprengünk azok szaván, akik idekint a feledést hirdetik közöttünk népünk egykori hóhérai felé, mondván: legyünk testvérek, s feledjük el mindazt, ami történt!

Vannak, akik arra hivatkoznak, hogy Krisztus Urunk is megbocsájtott azoknak, akik megkorbácsolták, s embertelen módon keresztre szögezték. Azonban nincs bizonyítékuk arra, hogy a feltámadott Jézus valaha is szóba ereszkedett volna a gonoszok bármelyikével is. A krisztusi tanítást követő ember megbocsájthat lelkében, már csak azért is, mert a gyűlölet kimarja lassacskán a lelket s beteggé teszi a testet. Összebarátkozni azonban azokkal, akik apáink, anyáink, testvéreink, rokonaink, barátaink kínzóí voltak: árulás lenne a megkínzottakkal szemben.

Azok tehát, akik itt, magyar-Amerikában a „megbékélést” hirdetik ma az „elvtársak” felé, valójában azt kívánják tőlünk, hogy áruljuk el nemzetünket, múltunkat és mindazokat a derék hazafiakat, akik nemzetünk védelmében bűnösöknek találtattak a hitványak által és kínzókamrákban, büntetőtáborokban vagy a bitófán végezték életüket. Gondoljuk csak jól

meg, magyarok, mit kívánnak ezek a hamis „békeapostolok” tőlünk: nem kevesebbet, mint hogy fogadjuk barátságunkba azokat, akik hazánkból kiűztek és megtakarított dollárjainkkal tartjuk hivatalban azokat, akik nemzetünket keresztre feszítették!

Az emberi szabadságjogok alapján elismerem, hogy szabad földön élve azt hirdethetnek idekint Amerikában, ami szájuk ízének megfelel. Aki követni kívánja őket, megteheti. Legyen irgalmas lelkéhez a könyörülő Isten. Én azonban hűségben nevelkedtem, hűséget tisztelő és hűségben élő ember vagyok, és mindezen túl magyar. S mint ilyen: nem tudok feledni!

(Íródott ez a kis írás az Úrnak 1964-ik esztendejében, és azóta se történt semmi, ami változtatna rajta.)

VII. fejezet folytatás

4. Magyar író Amerika földjén

Menekült koromban, a negyvenes évek nagy összeomlásának idején, a Bajorerdő magányában fölszakadt belőlem egy vers: *A láthatatlan lobogó*. Pattanó szikráját hadd élesszem föl újra:

„Konok hűséggel hordozom/ az úttalan bozótokon
Seb a vállam és seb a markom, /de fogom, viszem és megtartom.
S fogcsikorgatva hirdetem: /nem ért véget a küzdelem!
Mert valami még megmaradt! /Görcs zsibbasztja a markomat,
De markomban még itt a a Szó: /a láthatatlan lobogó!
Ereklyém. Kincsem. Fegyverem. /Magosra tartom s lengetem!
És mentem, foggal és körömmel! Vad dühvel és örült örömmel!
És védem, mindeneken által, /intéző, végső akarással!
Dúlt otthonom rég összedőlt. /Kifordult alólam a föld.
Társaimat ár elsodorta. /Mögöttem ég a poklok pokla.
Előttem vad sziklák merednek. /De nekivágok a meredeknek!
Mert élek még! Ha törten is, /ha vérben is, ha görcsben is.
Még ha utolsó is vagyok, /kit az özönvíz meghagyott,
de harcomat végigharcolom /s a lobogót megmarkolom!
Megmarkolom és nem hagyom, /ha le is szakad a két karom,
ha két lábam térdig kopik: /de följutok a csúcsokig!

S utolsó jussomat, a Szót, /ezt a szent, tépett lobogót
kitűzöm fent az ormokon /s a csillagoknak meglobogtatom!”

Voltunk többen is, szétszórtan a világ minden táján, mind „meglobogtattuk” ezt a láthatatlan lobogót a magunk őrhelyén. Míg odahaza a gázság tombolt, mi megőriztük a tisztesség emlékét. Míg odahaza lerombolták, megcsúfolták a nemzet eszméit, mi templomokat s kápolnákat építettünk az eszmék őrzésére. Míg odahaza a megszállók bérencei mocsokba taposták mindazt, ami a múltban tiszta volt, szép és igaz, mi átmentettük a jövő számára, amit lelkünkbe ültettek előttünk járó nemzedékek.

S ahogy telt lassan az idő, új vers fakadt idegen földön: *Üzenet haza.* „... És leszen csillagfordulás megint! /És miként hirdeti a Biblia: /megméretik az embernek fia /s ki mint vetett, azonképpen arat./ Mert elfut a víz és csak a kő marad, /de a kő marad!”

Lám, elfutott az víz és megmaradt a kő. Ezt a követ azonban meggyült szemét borítja még mindég, amit le kell mosson róla az idő, ahhoz, hogy valóban tiszta és szilárd alapja lehessen egy szellemileg és erkölcsileg megújított új Magyarországnak.

Elérkezett tehát az ideje annak, hogy a magyar nemzeti örökség szétszórt őrzői, a *láthatatlan lobogó* népe, egységbe tömörüljenek és a Magyar Haza megpróbáltatásának súlya alatt felnövekedett nemzedékével összefogva, vállt vállnak vetve újraépítsék azt a megtisztult szellemi és lelki Magyarországot, melynek alapköveit megőrizték határokon innen és túl azok, akikre az Úr rábízta az őrzés felelősségét.

Elérkezett annak az ideje, hogy a *láthatatlan lobogók* alatt megőrzött értékek, mint a tisztesség, becsület, hűség, igazságszeretet, emberszeretet, visszaépülhessenek egy megújított Magyarországra. De ugyanakkor elérkezett az ideje annak is, hogy összefogjanak a *végek* őrállói is és hozzásegítsék Közép-Európát egy új, emberségesebb világrendhez, melyben nincsenek elnyomók és elnyomottak, csak több nyelvet beszélő, többféle kultúra ernyői alatt élő békességszerető népek, kik tisztelik egymásban annak ismeretét, hogy valamennyien Isten gyermekei vagyunk, tehát testvérek az Úrban.

VII. fejezet folytatás

5. MAGYAR ÁLMOK

Az utóbbi időkben egyre többen és többen teszik föl a kérdést: mikor megyek már haza? Ideje tehát, hogy őszinte választ is adjak ezekre a kérdésekre.

Először is: bár Magyarországon születtem, hat évvel az első világháború kitörése előtt, Anglia, Franciaország és Amerika jóvoltából mégis Romániában nőttem föl – mint harmadrangú román állampolgár. Illetve Erdélyben, mely országrész ezer esztendőn keresztül családom és nemzetségem otthona volt. Küzdelmesen éltünk ott, az igaz. De pompás-szép hegyei, termékeny dombjai és völgyei mégis csak hozzánk nőttek idők folyamán, lelkünk hozzánőtt Erdélyhez s még a lassanként beszivárgó oláhokkal is meglettünk volna. A bajt a románok hozták reánk, kiket az angolok és franciák szabadítottak a nyakunkra a Kárpátokon túlról.

Bár a világpolitika szeszélye néhány kurta-szép esztendőre visszacsatolt Magyarországhoz, a veszített háború után mégiscsak mint román állampolgárt ítelt halálra távollétemben a kommunista vészbíróóság, mely ítéletet mindeddig semmiféle törvény nem törölte el.

Így tehát ma csak Magyarországra „térhetnék haza”, ahova viszont nem köt semmi személyes, se rokoni, se földrajzi, sem emlékbeli szál, csupán a nyelv. S még az is - ahogy hírét vettem - ma már nem ugyanaz a magyar nyelv, amit én beszélek. De még így is hazámnak tudnám nevezni a magyar földet, ha ez valóban a megmaradt magyar nemzet szabad hazája lenne, mely nemzetnek magam is egy távol-esett gyümölcse vagyok.

De bárhogy is keresem a „felszabadulás” után még megmaradt magyar nemzet nyomát Magyarország mai lakosainak, főként politikai képviselőit megnyilatkozásaiban: nem lelem sehol. Mindössze egy „népet” látok ott csupán, egy meggyötört, sokat szenvedett népet, mely megtanulta, hogy bizalmatlan legyen és önző, amikor csak módja van hozzá. Ezt a népet ma nagyjából olyanok vezetik, kik pozícióikat még a nemzetközi kommunizmus zavaros vizeiben szerezték meg, s akik nem a népet szolgálják, hanem érdekeket, s piacon árulják még ma is mindazt, ami a hajdani nemzeti vagyontól megmaradt. Ha én ma „hazamennék” oda, vagy lebunkóznának egy esztendőn belül, vagy bolondokházába zárnának mint „közveszélyes örvölt”, aki veszélyezteti az ország nemzetközi helyzetét és kitűzött irányvonalát.

Vén fejjel még valami kis bölcsesség is ragadt reám az évek során, és ha nehezen is, de megértettem, hogy az, aki nem lelné helyét egy változott világban, az csak maradjon ott, ahol már vackot kotort magának valahol.

Különösképpen ha még csak nem is hívják.

„Nemzetünk örökkévaló erőforrása maga az Úristen. Ennek az egyszerű igazságnak a tudata pedig az a kapcsolódó szerkezet, ami ezt az erőforrást nemzetünk javára értékesíteni képes!”

Nagyapám mondotta volt ezt több mint hatvan éve, ahogy ott ültünk a borízualma fa alatt, a kispadon. Bizony, sok idő eltelt azóta. Íme, átléptem én magam is jó ideje már a

nyolcvanát s a gonoszság árvize, mint egy nagy szennyes hullám elnyelte Magyarországot s néppé alázta az egész magyar nemzetet. Vajon mit mondana Nagyapám, ha köztünk lenne most? Alighanem ezt: „Ideje lenne már visszatérni nemzetünk örökkévaló erőforrásához, az Úristenhez, ahogy azt annak idején mondtam volt neked!”

Nocsak. Gondolkozzunk ezen egy keveset. Miből állna ez a visszatérés? Alighanem ebből: tisztázzuk a fogalmakat. Az „élelmes” szó nem fedi a tolvajt, a csalót, a rablót. A mástól elrabolt ház vagy föld nem jelent „otthont” a rabló számára, mindössze „zsákmány”-t. És így tovább.

A „nép” egy olyan többnyelvű embertömeg, melynek tagjait nem köti egymáshoz semmi, csak az adott pillanat. Ezzel szemben a „nemzet” olyan közös alapokon álló embercsoportot jelent, melynek nyelve, származása, történelmi múltja és ennél fogva jövője is azonos. Bizonyos „elemek” igyekeznek ezt ma elfeledtetni azokkal, akiket idegen eszmék számára próbálnak meghódítani.

Javaslom, hogy kezdjünk el gondolkodni ezeken a kérdéseken, mielőtt egy új nemzedék felnő és fizetett „pecérek” elidegenítik mindattól, amit ma „ósdinak” neveznek és emiatt, szerintük, szégyellni kellene.

A magyar nemzet – bár sokan próbálják eltemetni – ma is él és saját és olyan szellemi elnyomás alatt van, melynek egyetlen célja, hogy megszerezze a hatalmat az ország és annak népe fölött.

Nocsak: gondolkozzunk ezen!

„Eridj, tűnődj és szedd össze magad!” - mondotta volt Nagyapánk valami jó nyolcvan esztendővel ezelőtt, valahányszor panasszal fordultunk hozzá, legyen az megoldhatatlannak látszó iskola-feladat, vagy bármi egyéb. „Eridj, tűnődj és szedd össze magad!” Ez volt Nagyapánk orvossága minden nehézség ellen, amit az élet utunkba állított. Nyolcan voltunk unokák, és megtanultuk hamar, hogy Nagyapánk orvossága minden egyébnél többet ért.

A hajdani unokákból ma már csak én maradtam, egyedül. Ezekben az utóbbi években azonban „vén fejjel is” gyakorta éreztem újra Nagyapánk egyszerű, tömörre sűrített orvosságának szükségét emberi és magyar életem sok megbokrosodott nyavalyája ellen.

„Tűnődj!” Időbe került, míg ennek a jelentéktelennek látszó kis szónak az értelmét sikerült megfejtennem. Tűnődés – elmélyülő gondolkodást jelent, ami nélkül a föl-fölbukkanó bajok megoldásának útjait lehetetlen lenne fölfedezni, különösen, ha ezek személyesen érintenek bennünket. Ennek a tűnődésnek időszerű sürgősségét Nagyapánk az „eridj” szócska előzetes hozzáadásával emelte ki. „Eridj, tűnődj!” – szólt a parancsolat s nyomban utána meg is jelölte ennek a tűnődésnek a célját is: „szedd össze magad!” Nyelvünknek ez a sajátosság kifejezése azt jelenti, hogy állítsuk csatarendbe gondolatainkat, gyűjtsük össze a bennünk rejlő erő-tartalékot és fordítsuk minden figyelmünket a szóban forgó kérdés megoldásának irány-vonalába.

Miért kezdem mondanivalómat ezzel a nehézkesnek látszó bevezetéssel? Mivel a baj, amivel küszködök, egymagába véve is nehéz, ennél fogva orvoslása még nehezebb. Ha itt ülne most velem szemben Nagyapám: tanácstalanságomat látva összevonná borzas

szemöldökét és rám mordulna: „Nocsak! Fontos lenne számodra a baj megoldása, vagy nem? Ha nem, akkor ne bosszants vele se engem, se magadat! De ha valóban fontos, akkor köpd meg a markodat s fordulj szembe vele! Megoldhatatlan baj nincs ezen a világon, csak gyöngé ember van, aki megijed a saját árnyékától! Nocsak, hadd lássuk azt az árnyékot, ami a lelkedet rongálja!”

Hát ez bizony súlyos nagy árnyék, sötét és ijesztő. Nemzetem jövője aggaszt. Nagyapám első tanácsát megfogadtam: összeszedtem magam, úgy ahogy. De most mi legyen? Nagyapám mondaná: „most az, hogy nevezd meg emberi szóval, magyarul, hogy mi hát a baj?” S én mondanám: „Ezeréves gyökeremet kitépték a földből! Földönfutó lettem! Idegenek uralkodnak ma magyarok földjén! Örökségünk dobra került! Darabonként adják el hazánkat s nincs, ki szót emelne ellenük, mert aki szót emelhetett volna, azt vagy legyilkolták, vagy kiűzték! Magyar nemzet nincs ma, csak nép van! Százféle irányba szalad, százféle nyelven beszél! Eleget mondtam?”

Nagyapám pedig bólintana, komoran, homlokán elmélyülnének a ráncok.

„Eleget mondtál – bólintana –, de valamiről megfeledkeztél!”

„Miről?” – kérdezném én.

„Hát az Úristenről!” – mondaná, s hozzátenné: „Nemzetünk örökkévaló forrása, minden időben, maga az Úristen volt! S ennek tudata, valamint gyakorlati alkalmazása volt az a kapcsoló szerkezet, ami ezt az erőforrást nemzetünk javára fordította! S értékesítené ma istenné hozzá –, ha élnétek vele, ti boldogtalanok!”

Bizony, ezt mondaná Nagyapám, ha itt lenne közöttünk. A kérdés tehát ez: képesek vagyunk-e tudatosítani, úgy önmagunkban, mint a többi magyarban, az Úristen fogalmát, mint egy valóságos, élő erőforrást? Mert ehhez bizony nem elég, ha csak mondjuk, hogy hiszünk Istenben. Ezt bizonyítani is kell ám!

És mi be is akartuk bizonyítani.

6. Hiszek a magyarság jövőjében

Még abban az évben erdélyi mintára megalapítottuk az Amerikai Magyar Szépmíves Céhet. Évi tagdíj tíz dollár volt. Ezért a tíz dollárért minden tag kapott egy magyar nyelvű regényt és annak angol fordítását, valamint egy angol nyelvű „politikai ismertető füzetecskét”. Kiadványaink legfontosabb célja volt: megismertetni Amerika népével az igazságot. Első kiadványunk volt *Adjátok vissza a hegyeimet* magyarul és angolul, valamint Zathureczky Gyula tollából *Transsylvania, Citadel of the West*. Fél év alatt minden példány elkelt. Az Erdély történelmét és mai helyzetét ismertető könyvecskét négyezer példányban nyomattuk ki, és igyekeztünk eljuttatni minden egyetemi, középiskolai és városi könyvtárba.

Az indulást nagy lelkesedés jellemezte. Fél év alatt ezer tagja lett a „Szépmíves Céh”-nek. A következő években kiadtuk újabb regényeimet, valamint más magyar írók érdekes

könyveit. Ismeretterjesztő sorozatunkban pedig megjelent *Transylvania and the Hungarian Rumanian Problem, Origin of the Hungarians, Origin of the Rumanians*.

Elizabeth volt a „titkárnő”, aki a könyvvitelt, meg a telefonrendeléseket kezelte. De én is erősen be voltam fogva. Két osztályt tanítottam és vizsgáztattam, mindkettő végzős osztály volt, egy német és egy francia. Idősebb korosztály, kik már a doktorátuson dolgoztak. Mivel a rendszer nagy súlyt fektetett arra, hogy megkapják végre a diplomát: keményen kellett dolgoznom nekem is, hogy elsajátítsák a szükséges tudást. A tanítás sok időmet elvette, és ezért annak hamarosan szűkiben lettem. Gyakran hívtak irodalmi esteket rendezni, s boltunk nem lévén, a postázáson kívül ezek az esték nyújtottak alkalmat a könyvek eladására és új tagok szervezésére. Regényeinket kétezer példányban adtuk ki csak, magyarul is, angolul is. A politikát szolgáló füzeteket négyezrével. A tagság létszáma felment ezerötszázra. Arról beszélünk már, hogy fölemeljük a példányszámot. Gondosan megtárgyaltuk Elizabeth-tel a helyzetet, és úgy határoztunk, hogy év végén megvállok az egyetemről.

Ez meg is történt. Nyugdíjba mentem. Eladtuk a gainesville-i házat és visszaköltöztünk Astor Parkba. A kiadványszámot fölemeltük négyezerre. A tagság azonban nem emelkedett tovább. Írtam a regényeket, egyiket a másik után. Más magyar szerzők könyveit is kiadtuk. De a létszám nem emelkedett többé. Idegen országokban élő terjesztőink lassan számoltak el a könyvekkel, voltak olyanok is, akik ezt máig sem tették meg. Írni a könyveket, összeállítani az angol nyelvű ismeretterjesztő könyvecskéket, állandóan úton lenni ide meg oda, irodalmi estéken: kezdett mindkettőnk erősen kifárasztani. És a „taglétszám”, vállalatunk alapja, nem változott. Sőt csökkenni kezdett. Lement ezerkétszázra, majd ezerre, sőt ezer alá is. Az „irodalmi esték” voltak kiadványaink legeredményesebb fenntartói. Ez a sok utazás azonban nem csak sok időbe, de pénzbe is került. Hogy lehetőséget adjunk több jövedelemre, néhány kisebb füzetünket magosabb példányszámban hoztuk ki. Ráfizettünk. Folyóiratokkal próbálkoztunk ezután. A *Transylvanian Quarterly* másfél év alatt kiszenvedett. A *Hungarian Quarterly* hasonlóképpen. A *Central European Forum* bár erős lengyel támogatást kapott, nem érdekelte a magyarokat. Román cikk-írónkat előbb csak megfenyegették, hamarosan utána meg is gyilkolták Ceausescu emberei. Ekkor próbáltak engem is eltenni láb alól és csak egy, a Paris-i Interpol-nál működő magyar fiatalembernek köszönhetem, hogy nem sikerült számukra ugyanígy eltenni láb alól engem is.

Végülis, nyolcszázhatvanra csökkent az előfizetők létszáma és mindketten felismertük, hogy cserbenhagytak a magyarok. A *Danubian Press*, az Amerikai Magyar Szépmíves Céh dicstelenül kifulladt. Adósságunkat, 1240 előre befizetett tagdíjat és előfizetést visszafizettük a maréknyi hűséges magyarnak s abbahagytuk a munkát. Ideje is volt. Beleöregedtünk mind a ketten.

Három évre rá Elizabeth meghalt.